

ZBIÓR
ARTYKUŁÓW NAUKOWYCH

FILOLOGIA, SOCJOLOGIA I
KULTUROZNAWSTWO.
WSPÓŁCZESNE TENDENCJE
W NAUCE I EDUKACJI

Kraków

30.01.2016- 31.01.2016

СБОРНИК
НАУЧНЫХ СТАТЕЙ

ФИЛОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ И
КУЛЬТУРОЛОГИЯ.
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ
В НАУКЕ И ОБРАЗОВАНИИ

Краков

30.01.2016- 31.01.2016

U.D.C. 316+8.2+8.1.1.1.1.1 +8.0.1.8+082

B.B.C. 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferenc.pl

Zbiór artykułów naukowych.

Z 40 Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej " Filologia, socjologia i kulturoznawstwo. Współczesne tendencje w nauce i edukacji " (30.01.2016- 31.01.2016) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. - 76 str.

ISBN: 978-83-65207-67-8

Wszelkie prawa zastrzeżone. Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane. Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów. Pisownia oryginalna jest zachowana. Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour». Obowiązkowym jest odniesienie do zbioru.

nakład: 50 egz.

"Diamond trading tour" © Warszawa 2016

ISBN: 978-83-65207-67-8

Komitet Organizacyjny:

W. Okulicz-Kozaryn (Przewodniczący), dr. hab, MBA, profesor, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska;

A. Murza, (Zastępca Przewodniczącego), MBA, Ukraina;

Е. Агеев, д.т.н., профессор, Юго-Западный государственный университет, Россия;

А. Горохов, к.т.н., доцент, Юго-Западный государственный университет, Россия.

L. Nechaeva, dr, Ukraina;

М. Ордынская, профессор, Южный федеральный университет, Россия.

В. Подобед, dr, Belarus;

A. Prokopiuk, dr, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Polska;

J. Srokosz, dr, Uniwersytet Opolski, Polska;

E. Żelasko-Makowska, dr, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska.

Komitet naukowy:

W. Okulicz-Kozaryn (Przewodniczący), dr. hab, MBA, profesor, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska;

L. Nechaeva, dr, Ukraina;

В. Куц, д.т.н., профессор, Юго-Западный государственный университет, Россия;

Р. Латыпов, д.т.н., профессор, Московский государственный машиностроительный университет (МАМИ), Россия;

A. Tsimayeu, dr, associate Professor, Belarusian State Agricultural Academy, Belarus;

Е. Чекунова, д.п.н., профессор, Южно-Российский институт-филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы, Россия.

SPIS /СОДЕРЖАНИЕ

SEKSCJA 22. FILOLOGIĘ. (ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)

1. Кобилко Н.О. 6
ОСМИСЛЕННЯ ГЛИБИННОЇ СУТНОСТІ СПАДЩИНИ МИТЦІВ
СЛОВА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ
2. Сикорская В.Ю. 11
ПРОБЛЕМА ИСТОРИЧЕСКОГО И ХУДОЖЕСТВЕННОГО НАЧАЛА
В ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
3. Смагулова Н.К., Бектасова Ж.Т. 15
М.ЖҰМАБАЕВПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ«МЕН»СӨЗІНІҚКӨРКЕМДІК
МӘНІ
4. Дюжева К.В. 20
СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ В ІСТОРИЧНИХ ТВОРАХ Л. КОСТЕНКО
КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРОБЛЕМАТИКИ ТА СТИЛЮ
5. Романюк Л. М. 22
ІВАН СЕНЧЕНКО І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПЕР-
ШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
6. Савина В. В. 27
ОСОБЕННОСТИ РАННЕГО ПЕРИОДА ТВОРЧЕСТВА Д. ЛЕССИНГ
7. Довбня Л.Е., Товкайло Т.І., Товкайло А.В. 32
РОЛЬ П.Г. ЖИТЕЦЬКОГО В ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
8. Коротка І. М. 36
ДО СЕМАНТИКИ РЕФЛЕКСІВ І.-Є. *ТѐУ-, тѐУ-, теуѐ-, тѐѐ-, тѐ-
‘РОСТИ, НАДУВАТИСЯ’ В ГЕРМАНСЬКИХ, СЛОВ’ЯНСЬКИХ ТА
БАЛТІЙСЬКИХ МОВАХ ІІІ
9. Коваленко О.В., Рзаєва В.В. 42
СТРУКТУРА ЗООМОРФІЗМІВ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ
10. Basyuk T., Krasovska I. 47
CULTURE UNDERSTANDING AS A KEY ASPECT OF A PERSON’S
INTEGRATION INTO GLOBALISATION PROCESS
11. Мороз А. В. 53
ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ ТЕРМІНА В ТЕРМІНОСИСТЕМІ ТОРГІВЛІ
НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

12. Dziubina O.....	57
THE THEMATIC DISTRIBUTION AND EMOTIONAL EVALUATION OF TWITTER AND FACEBOOK SLANG NEOLOGISMS	
13. Романенко В.Г.....	59
ВПЛИВ ФАН-ПРОЗИ ЗА МОТИВАМИ АМЕРИКАНСЬКОЇ ГРАФІЧ- НОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІ- ЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ	
14. Романюк Н.М.	61
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ БАЗИ ПО- НЯТТЯ «КЛІШЕ»	
15. Савош В.Г.....	64
ІСТОРИЧНА НОВЕЛЛА ТА ДВА ПІДХОДИ ДО ЇЇ НАПИСАННЯ	
16. Чубай С.А.....	66
РОЛЬ PR В ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕСЕ	
17. Денисевич О. В.....	68
ЛЕКСИКА РЕКЛАМИ У ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ	

Кобилко Н.О.

учитель вищої категорії, «старший вчитель»,
Вищевеселівський навчально-виховний комплекс
Великописарівської районної ради
Сумської області

ОСМИСЛЕННЯ ГЛИБИННОЇ СУТНОСТІ СПАДЩИНИ МИТЦІВ СЛОВА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ

У статті подано методику викладання уроків літератури рідного краю на основі власного педагогічного досвіду та з'ясовано їх роль у вихованні національної самосвідомості учнів.

Ключові слова: література рідного краю, типологія, проблемний виклад, краєзнавчий матеріал.

Keywords: literature of his native land, typology, problem statement, regional material.

Українська література як навчальний предмет є видом мистецтва слова. Водночас вона – той чинник самоідентифікації особистості, метою якого є забезпечення розвитку молодого покоління держави в нерозривній єдності всіх його складових – пізнавального, естетичного та виховного. Як носій ідентичності нації література покликана виховувати свідомого українця, патріота своєї країни.

Чи не найважливішою складовою літературної освіти на сьогодні є уроки літератури рідного краю. Якщо визначати ступінь їх дослідження, то можемо сказати, що вчителю-словеснику є над чим працювати. Безумовно, методика проведення цього виду уроків розроблена багатьма вченими-літературознавцями: Є. Пасічником, Г. Токмань, Л. Фурсовою, А. Абдуллаєвою та ін. Хоча проблема краєзнавства в загальноосвітній школі не нова, та її актуальність зумовлена глобалізацією суспільного розвитку, переходом людства до науково-інформаційних технологій, актуалізацією значення людини як особистості [3]. Уроки літератури рідного краю сприяють ви-

коріненню почуття меншовартості учня, а згодом громадянина (що, на нашу думку, є чи не найважливішим).

Якщо мислити багатовимірно, бачачи перспективу, окреслюємо мету їх проведення: долучитися до багатства художньої палітри поетів-земляків, досягнути глибинну сутність їх творчої спадщини, сприяти вихованню національної самосвідомості та високої духовності школярів.

У процесі підготовки до окремо взятого уроку маємо визначити більш конкретизовані завдання, а саме: сприймати набутки майстрів слова як реалії дійсності, пробуджувати інтерес до творчості земляків, спонукати учнів до самостійного прочитання художньої спадщини, прищеплювати почуття поваги до видатних особистостей рідного краю. Доцільним, і про це не варто забувати, є використання на уроках літератури рідного краю матеріалів з історії того регіону, який вивчається. На це потрібно звернути увагу ще на початку першого вступного уроку, на який учні готують випереджувальні завдання: збирають відомості від старожилів про історію свого села чи міста; людей, які досягли успіхів у тій чи іншій галузі науки й мистецтва; звичаї й традиції, які існували й досі зберігаються; легенди й перекази, пов'язані з надзвичайними подіями. Ця копітка й відповідальна робота кожного учня не лише поглибить його знання, але й сприятиме вихованню патріотизму, розвиватиме культуру усного мовлення та спілкування, розширюватиме комунікаційні компетентності.

Кандидат педагогічних наук, заслужений учитель України В. Шуляр наголошує на тому, що в педагогічних працях ще не розроблена типологія уроків літератури рідного краю. Це розкриває перед учителем-словесником діапазон творчості, бо він має право відійти від традиційної методики. Ми залишаємося прихильниками типології з ознаками оглядовості (за В. Шуляром): вступні уроки, уроки спілкування й підсумково-рекомендаційні.

На вступному уроці варто акцентувати увагу учнів на здобутках літератури рідного краю від давнини до сучасності. Так, у хронологічній послідовності аналізуються постаті Володимира Мономаха, який у «Повчанні дітям» згадує старовинні міста Сумщини – Вир (Білопілля), Ромен (Ромни); автора «Слова о полку Ігоревім», яке пов'язане з містом Путивлем; М. Ломоносова, який у 1773 році зупинявся у Глухові під час подорожі до Києво-Могилянської академії, а роком пізніше знову побував у місті з метою дослідження української старовини.

Роблячи огляд літератури ХІХ століття, зупиняємося на постатях П. Куліша, Я. Щоголева, П. Грабовського, О. Олесь. Сонце з-за обрїю дало нашій літературі відомого всьому світові сміхотворця Остапа Вишню, гордого М. Хвильового, невтомного П. Капельгородського, ученого-театрознавця Я. Мамонтова. Усі ці імена значно розширюють географію рідного краю. Крім захоплення, у школярів виникає бажання більш детально ознайомитися з творчістю кожного з них.

У цей же час звертаємо увагу на доцільності проблемного викладу краєзнавчого матеріалу вчителем та використання проблемних запитань. Це зумовлено тим, що значна частина науковців (Б. Степанишин [6], Є. Пасічник [4], І. Лернер, В. Неділько) схиляється до того, що проблемність у навчанні забезпечує інтенсивну мислительську активність учнів, створює умови для розвитку в них здатності всебічно, творчо розглядати предмет дослідження. Проблемне запитання спрямовує школяра

на пошуки відповіді з опорою на отриману інформацію, вимагає від нього широкого осмислення матеріалу. Тому доцільними на цьому уроці є запитання типу:

– Хто із поетів у своїй творчості звертався до «Слова о полку Ігоревім», як вони пов'язані з нашим краєм?

– У яких працях М. Ломоносова знайшли відображення події 1773-1774 років?

– Чи можемо ми не згадати філософа Г. Сковороду? Якщо так, то коли та які міста й села Сумщини були ним відвідані?

Зрозуміло, що учні повинні будуть знайти й опрацювати значну частину літератури, яку згодом презентують на уроці.

Зачитуючи учням рядки з поезії О. Ющенка «Роменський герб»

Всього на довгому віку бувало –

Пекельного вогню, і горя, й зла...

Щоб ворогу на глум і на поталу

В сльозах старенька мати не жила, –

Надійний щит бери – любов найвищу –

І йди в грозу, у бурю, в дику хвищу...

Намагаємося розкрити глибокий патріотизм наших предків, їх мужність і прагнення до волі, викликати в школярів почуття національної гордості. Ромни, Сула, Псел, Суми, Охтирка, Ворскла... Ці слова, що ніжною мелодією звучать у наших серцях, об'єднані одним – Сумщина, – продовжує вчитель, переходячи до аналізу літературних надбань нашого часу.

1985 рік урочисто оголошено роком створення на Сумщині обласної письменницької організації. Складна епоха, якій, можливо, не до поезії. Але попри все прекрасне живе вічно, а рідна земля продовжує дарувати нам і всьому світові нові таланти.

У мого життя стійка основа –

Це любов до тебе, рідний краю.

Ні на злото, ні на кість слонову

Не віддам її, не проміняю...

Ці слова з вірша «Моя любов» Анатолія Гризуна можуть стати епіграфом до другої частини уроку – література сьогодення.

Література рідного краю неможлива без осмислення того місця, де народилися й живемо, звідки йдемо у широкий світ. Для наших учнів – це Великописарівщина. Край, знаний в історії держави як кобзарський. Тому окремий урок маємо присвятити йому. У кабінеті ж української мови та літератури чільне місце займає куточок «Великописарівщини славні імена».

Зробивши коротку подорож в історію розвитку району, переходимо до аналізу-характеристики найвизначніших постатей, які його прославили. Безперечно, перше слово про Єгора Мовчана. Згадавши його біографію та заслухавши запис найвідоміших дум, торкаємося не менш значимих особистостей, причетних до долі кобзаря. Серед них – М. Рильський. Десятикласникам, які вивчають творчість поета, важко уявити його у Великій Писарівці. І хоча матеріал про перебування М. Рильського в наших краях досить обмежений, усе ж варто на ньому зосередити увагу, бо надалі будемо говорити про дружні стосунки поета із Остапом Вишнею, Олексою Ющенком.

Великописарівщина увійшла в історію літератури як земля, на якій народився і виріс відомий український поет, філософ, характерник (як часто його аналізують) Володимир Затулівітер. Учні на певний час стають дослідниками, щоб зрозуміти філософський підтекст поезій. Старшокласниками насамперед має бути осмислене єднання поета з рідним краєм. Біографічні дані Володимира Затулівітра не є знаковими. Довідка досить коротка: народився, навчався, служба в армії, робота в редакціях. І при цьому писав. Школярі відразу ж проводять асоціації: це все характерне для літератури шістдесятників, а отже – позначене «інакодумством». Саме з цього й починається пошукова діяльність.

Програма з української літератури передбачає проведення чотирьох уроків літератури рідного краю. Ми здійснили спробу представити приклади вступних уроків. Ще дві години повинні носити монографічно-оглядовий характер, тобто здійснюється вивчення конкретно взятого письменника. Одна година має бути відведена на підсумково-рекомендаційне заняття. Виникає цілком доцільне питання про те, яким чином охопити весь краєзнавчий матеріал. Тому пропонуємо літературно-краєзнавчу роботу проводити в чотирьох напрямках [1]:

- безпосередньо на окремих уроках літератури рідного краю, на які програмою виділені окремі години;

- на уроках літератури в цілому, теми яких так чи інакше пов'язані з місцевим матеріалом (наприклад, вивчаючи творчість Лесі Українки в 10 класі, торкаємося питання її перебування на Сумщині; під час вивчення теми «Весілля» в 9 класі аналізуємо зібраний учнями місцевий матеріал; перед вивченням творчості Остапа Вишні відвідуємо музей в с. Грунь Охтирського району; урок-презентацію готуємо за творчістю Т. Шевченка «Т. Шевченко і Сумщина», працюючи над аналізом твору Уласа Самчука «Марія», звертаємося до спогадів очевидців страшного голодомору рідного села і т.п.);

- у позакласній роботі (проведення предметних тижнів, вечорів пам'яті, літературно-краєзнавчих вечорів, книжкових виставок, практичних конференцій, заочних зустрічей, фольклорних експедицій, підготовка проєктів та їх презентації);

- на уроках рідної мови під час проведення соціокультурної змістової лінії [2] («Чому необхідно знати свою історію», «Народна пісня – душа народу», «Рідні краєвиди», «Крашанка і писанка» тощо. Можливі види робіт: диктанти, перекази, твори-роздуми, жанрові твори, підбір матеріалів відповідно до заданої теми).

Поєднання вищевказаних напрямів дає змогу забезпечити цілісну систему в заняттях. Вони не лише розвивають пізнавальний інтерес учнів, їх літературні здібності, але й сприяють естетичному сприйманню дійсності.

Чим повинен керуватися учитель, обираючи для опрацювання твори? Виділяємо декілька найважливіших, на нашу думку, критеріїв:

- твори, які відзначаються високою художньою майстерністю автора;
- які сприяють вихованню засобами мистецтва слова справжніх патріотів рідної країни;

- посильні для школяра;

- наявні в бібліотеці школи чи на певному сайті, з яким учні працюють.

У 1999 році вчителем-методистом Н.В. Семеніхіною була складена Регіональна програма для середньої загальноосвітньої школи «Література рідного краю.

5-11 класи» [5], у якій чітко прописані завдання, ураховано життєву потребу школярів. До цього часу програми з літератури змінювалися декілька разів, та вимоги використання краєзнавчого матеріалу залишалися. Тому підходячи до реалізації змісту розділу «Література рідного краю», учитель має право змінювати, доповнювати, перерозподіляти матеріал, виходячи з конкретних умов школи.

Таким чином, за творчого підходу до викладання розділу «Література рідного краю» учитель-словесник досягає мети: від підвищення загальної освіченості громадянина України до утвердження гуманістичного світогляду й самореалізації особистості.

Список використаної літератури

1. Башманівська Л.А. Література рідного краю в контексті сучасних завдань навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8358/>.
2. Голуб Н.Б. Національно-патріотичне виховання учнів на уроках української мови. Українська мова та література. 5-11 класи: методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2015-2016 н. р. з коментарем провідних фахівців / Н.Б. Голуб, Н.Б. Бондаренко, О.Ю. Котусенко. – Харків: Ранок, 2015. – 144 с.
3. Кравченко Н. Краєзнавчий матеріал як засіб національного виховання учнів // Дивослово. – 1999. – № 4. – С. 49-51.
4. Пасічник Є.А. Літературне краєзнавство в школі. – К.: Рад. школа, 1965. – 136 с.
5. Семеніхіна Н.В. Регіональна програма для середньої загальноосвітньої школи «Література рідного краю. 5-11 класи» // Свічадо. – 1999. – серпень.
6. Степанишин Б.І. Нові підходи до викладання української літератури // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 44-46.

Сикорская Виктория Юрьевна
кандидат филологических наук, доцент,
Одесский национальный
политехнический университет

ПРОБЛЕМА ИСТОРИЧЕСКОГО И ХУДОЖЕСТВЕННОГО НАЧАЛА В ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Ключевые слова: автор, документ, документальная литература / документалистика, жанр, корреляции, стиль, художественная литература.

Keywords: author, document, fiction / documentary, genre, correlations, style, literature.

Научная корреляция документального и художественного в отечественной литературе представлена рядом монографических и диссертационных работ, дающих возможность говорить об активности в этой плоскости исследования (И. Акиншина, А. Галич, Г. Грегуль, И. Данильченко, О. Дацюк, Н. Игнатив, М. Коцюбинская, Б. Мельничук, Л. Мороз и др.). В свое время мы рассматривали это взаимодействие в плоскости исторического романа [8].

Современные ученые, исследуя документальную прозу, пророчат ей перво-степенное место в поликультурном пространстве, так как она принадлежит «к смежным родо-жанровым образованиям, а, следовательно, находится на стыке художественной литературы, литературоведения, литературной критики, публицистики, различных научных дисциплин» [2, с. 49]. Поэтому мы характеризуем документалистику как литературу, которая в основу свою берет исторический факт и документ.

М. Коцюбинская, осмысливая феномен документальной прозы, ориентирует «на сохранении памяти и новом осмыслении прошлого,...пересечения и синтеза отдельных индивидуальных «правд» [6, с. 6]; А. Галич определяет важным признаком индивидуальную трактовку общественно-политических событий и явлений, важных для жизни народа, с «глубоким соотносением собственного духовного опыта автора и внутренним миром героев, социальной и психологической природой их поступ-

ков» [2, с. 47]; И.Савенко говорит о ее двойственности – «сильном психологическом факторе, что заставляет человека верить в реальность изображаемого, и художественном фактору, привлекает читателя к анализу действительности» [7, с. 23]; М. Варикаша сосредоточен на воспроизведении реальных событий прошлого «за счет фиксация, осмысления и раскрытия внутренней сущности фактов и явлений» [1, с. 28]. В этом ключе интересна еще мысль И. Денисюк: литература факта настроена на передачу живого непосредственного впечатления от действительности. Письма, мемуары, дневники, эссе, по его словам, могут быть «свободные, произвольные. Эта форма легкая для осмысления – садись и пиши. Здесь нужно только одно... гениальность!» [4, с. 5].

Документальная литература, взяв за основу исторический документ, факт, воспоминание, отображает события и явления общественной жизни, фокусируясь на жизни одного человека, одной семьи, одного города. Документ нередко становится для писателя своеобразным импульсом, побуждением к созданию художественной истории, поэтому источник может полностью раствориться в произведении. Обычно это случается в историко-художественных произведениях, об этом мы много говорили в своих исследованиях [9; 10].

Иное дело, когда документ организует повествование либо непосредственно лежит в основе произведения. Таким образом следует говорить о документалистике, где писатель ограничивается его (документа / факта) рамками, опираясь на реалистическую традицию и, одновременно, обогащая ее. Документальное начало в «литературе факта», а также исследовательский интерес к таким произведениям обусловлены изменениями в социально-политической, научно-технической и культурной жизни общества, что особенно проявляются в периоды глобальных сдвигов. Документальность, принося правдивую информацию в искусство слова, не обесценивает эстетичность его.

Степень достоверности в таком произведении, способы творческой обработки реальной информации, приводят к тому, что в художественно-документальной прозе документальное начало представлено с помощью авторского видения, и тогда беллетристическое, художественное начало в произведении довлеет над фактическим, либо, напротив, литературное произведение предельно документально, и факты, описанные в нем, подтверждены цитатами из документальных источников. Соотношение этих двух начал в произведении можно использовать в качестве критерия для обозначения разновидностей художественно-документальной прозы (мы не будем затрагивать вопрос классификации документальных произведений, это материал дальнейших наших исследований).

В. Еременко в свое время отметил: «При создании художественно-документальных произведений писатель сталкивается...с общими законами художественного творчества. Путь от «правды факта» к «правде искусства» проходит через художественный отбор, обобщение, типизацию» [5, 15].

Художественная объективность – обязательное условие документальной литературы, учитывая, что автор повествует о том, «что было», а не о том, «что могло бы быть». Поэтому эстетическая ценность текста такого произведения состоит в особом понимании «художественного», где последнее является отражением «мастерства писателя в сочетании документального материала» [7, 130] и выстраивании сюжет-

ной линии.

Произведение документальной литературы помогает читателю переосмыслить отобранные факты, соотнося их с авторскими комментариями. В документальную основу такого произведения включаются литературные описания отражений реальности, наблюдения автора как очевидца, участника происшедшего, или его комментатора. Автор такого произведения как ученый-исследователь анализирует целый ряд фактических материалов, выбирая наиболее необходимые для аргументации моменты, поэтому должен обладать историческим способом видения, что во многом достигается только работой с источниками.

Соответственно, документальной следует считать ту литературу, в которой преимущество за документом. Исходя из этого, стоит говорить о ее дуалистической природе, потому что художественный потенциал документального материала и документальной структуры реализуется через осмысление «исторической правды» автором. С одной стороны, фактологическая база: следование документу, факту; с другой – художественно-образительные средства, приёмы собственно художественной литературы, давая возможность оживить забытые страницы истории. Общий стиль и вся система использованных элементов создают атмосферу подлинности и доверительности. В этих особенностях заключён эстетический потенциал художественно-документального произведения. Поэтому документальное произведение не ограничивается только плодом авторской фантазии, преобразуя материал жизни, раскрывает суть и логику ее течения, стремясь к объективному отражению действительности, но не пренебрегая субъективной стороной дела.

Это дает основания говорить об универсальности документальной литературы, так как она количественно и качественно связана с жизнью человека и эпохой [7], поэтому является своеобразным признаком экзистенциальной зрелости литературы, заимствуя у разных жанров композиционные приемы, стилевые факторы, полифонизм форм, высокий эмоциональный тонус и моральные сверхзадачи. Однако поле исследования документальной прозы является не полным, так как литературная критика только начинает откликаться на феномен документалистики в рамках художественной литературы.

А. И. Солженицын в свое время четко начертил вектор художественно-документальной литературы, «зачерпнувшей истины и представившей нам ее сгущенно-живой», [11, 10] которая захватывает и властно приобщает к себе читателя, тем самым становясь в один ряд с лучшими произведениями словесного искусства, очерчивая поле исследования для современной критики.

Литература:

1. Варикаша М.М. Література non-fiction: поміж факто і фікцією // Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. Випуск XXIII. Частина 3. С. 28 – 39.
2. Галич О. А. Термінологія сучасної документалістики // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2006. Вип. 26. С. 47 – 49.
3. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи. Луганськ: Знання, 2001. 246 с.
4. Денисюк І. Людина в катаклізмах епохи: майстерність мемуариста // Крушельницька Л. І. Рубали ліс...: (Спогади галичанки) / НАН України; Львівська наукова

- бібліотека ім. В. Стефаніка / В. М. Трипачук (упоряд. і ред.). 2. вид., доп. і випр. Л.; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2001. 260 с.
5. Еременко В. Н. Особенности развития советской художественно-документальной прозы: автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1967. 16 с.
 6. Коцюбинська, М. Історія, оркестрована на людські голоси: екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 70 с.
 7. Савенко І. Л. Документалізм як прикметна риса сучасного письменства: тенденції і традиції // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка № 19 (182), 2009. С. 20 – 26.
 8. Сікорська В. Ю. Художній часопростір в історичних романах Павла Загребельного: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Кіровоград, 2007. 20 с.
 9. Сікорська В. Ю. Роль міфопоетики у творенні психологічного портрета історичної постаті в романах Павла Загребельного «Євпраксія» та «Роксолана» // Наукові записки. Серія «Філологічна». № 1-05/4. 2014. С. 176-181.
 10. Сікорська В. Ю. Функції художнього часу й художнього простору в організації сюжету й композиції історичного роману Павла Загребельного «Диво» // Історико-літературний журнал. 2007. №14. Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/1780>
 11. Солженицын А. И. Архипелаг ГУЛАГ. 1918–1956: Опыт художественного исследования. Т. 1. М.: Новый мир, 1989. 174 с.

Смагулова Нургул Каирбековна

филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау
мемлекеттік университеті

Бектасова Жомажан Темирбулатовна

филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Қазақ ұлттық өнер университеті

М.ЖҰМАБАЕВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ «МЕН» СӨЗІНІҢ КӨРКЕМДІК МӘНІ

Түйінді сөздер: поэзия, эстетика, көркемдік, романтизм, от, күн, жалын.

Keywords: poetry, aesthetics, art, romantiém, fire, flame.

Заманымыздың заңғар жазушысы, ұлттық әдебиеттегі әлемдік құбылыс М.Әуезов: «.....Мағжанды сүйемін. Европалығын, жарқыраған, әшекейін сүйемін. Қазақ ақындарының қара қордалы ауылында туып, европадағы мәдениет пен сұлулық сарайына барып, жайлауы жарасқан арқа қызын көріп сезгендей боламын. Мағжан культураны зор ақын. Сезімі жетілмеген қазақ қауымынан ертерек шыққандай, бірақ, түбінде әдебиет таратушылары газетпен қосақталып, күндегі өмірінің тереңнен терген ақын болмайды, заманнан басы озық, ілгерілеп кеткен ақын болады.....Сондықтан бүгінгі күннің бар жазушысының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге анық қалуға жарайтын сөз Мағжанның сөзі. Одан басқамыздың бәріміздікі күмәнді, өте сенімсіз деп білемін» – деп Мағжан ақындығына өз кезінде зор баға берген еді. [1,194]

М.Жұмабаев поэзиясы өзінің көркемдігі жағынан сан қырлы. Туған ұлтына қайтып оралып, ұрпағын жыр жауһарымен қауыштырғалы ақын поэзиясы талай зерттеу еңбектерінің өзегіне айналғаны мәлім. Дегенмен ұлы ақынның поэзиясын оқыған сайын оның өзіндік сыры мен сиқыры оқырманды көркемдіктің тұңғиығына жетелейтіні сөзсіз.

Ақын өзінің шығармашылық жолында өзіне дейінгі қазақ әдебиетінің небір мөлдір, таза, терең бұлағынан сусындағаны анық. Сондықтан да ақын поэзиясында кездесетін «мен»-ді оған дейінгі қазақтың ерлік-азаматтық жырларының ықпалы деп те айтуға болады. Ертедегі батырлар жыры мен XIX ғасырдағы Махамбет поэзиясының дінгегіне айналған «мен» ақындық «мен» ғана емес, азаматтық мән ала бастаған еді. Зерттеуші ғалым Х.Сүйіншәлиев Махамбет поэзиясындағы «мен» жайлы мынадай ой білдірген: «Махамбеттің көптеген өлеңдерінде кездесетін ақындық «Меннің» мәні терең. Оған халық ерлігі, халықтық ең асыл қасиеттердің бәрі түгел сыйып жатады» [2, 56]

Осындай өр поэзияның жалғасы болып табылатын М.Жұмабаевтың көптеген өлеңдеріндегі жалынды, отты сезім мен қайсарлық, батырлық рухы «мен»-ге негізделген. Нақты кейбір өлеңдеріне тоқталсақ. «Мен кім?» өлеңінің алғашқы екі шумағында

Арыстанмын, айбатыма кім шыдар?
Жолбарыспын, маған қарсы кім тұрар?
Көкте – бұлт, жерде – желмін гүлеген,
Жер еркесі – желдің жөнін кім сұрар?

Көкте – күнмін, көпке нұрым шашамын,
Көңілге алсам, қазір ғарышқа асамын.
Шеті, түбі жоқ теңізбін қаракөк,
Ерігемін – толқып, шалқып, тасамын. [3,59]

деп ақын бүкіл түркі халқын бұлт, жел, күн, теңіз сияқты табиғаттың еркін, ешкімге тәуелді емес құбылыстарына балаған. Метафора тәсілін сәтті қолдана отырып ақын ерлік пен елдіктің, отты жігер мен шалқар бостандықтың, сайын далада еркін өскен көшпенді ұлттың бейнесін берген.

Ақын шеберлігінің тереңіне бойласақ, аталмыш өлеңнің келесі екі шумағында

Жалынмын мен, келме жақын, жанарсың
Тұлпармын мен, шаңыма ермей қаларсың
Күл болсын көк, жемірілсін жер, уайым жоқ,
Көз қырымен күліп қана қарармын.

Мен өлмеймін, менікі де өлмейді,
Надан адам өлім жоғын білмейді.
Өзім – патша, өзім – қазы, өзім – би,
Қандай ессіз не қылдың деп тергейді?- [3,59]

деп ақын бір сәт айналасына өз ата- бабасының айбары мен күшін көрсететіндей. Осы жолдар жайында зерттеуші, мағжантанушы ғалым Б.Қанарбаева былайша пікір білдіреді: «Ақын қолданысындағы «мен» жекеліктен шығып, жалпылыққа көшкен. Патша, қазы, би – әлеуметтік мәні бар, халық арасында қалыптасқан терминдер. Ақын оны өзіне қаратып пайдаланып отыр. Патшаға, қазыға, биге өзгенің өктемдігі жүрмейді. Оларды айтқан сөздерінен, істеген әрекеттерінен тайдыру қиын. Халық түсінігінде бұлар әділдіктің төрешісі. Ақынның оны қолдану тәсілінің сыры да осында. «Өзім – патша, өзім – қазы, өзім – би» деген сөздердің қалтарысында тұрған «менді» қойып оқысақ, «мен – патша мен – қазы, мен – би» болып, «меннің» өктемдігі тіптен күшейер еді». [4, 221]

Ақын «мен»-ді көбінесе жалғаулар арқылы жасалған метафоралық қолданыс арқылы алмастырып отырған. «Тез барам» өлеңіндегі мына жолдарға назар аударсақ,

Қыранымын сары сайран даланың,
Қос қанатым – алтын Алтай, Оралым.
Еркін дала ардақтысы, еркесі –
Бетім қайтпай өскен батыр баламын. [3, 46]
немесе ақынның «Жер жүзіне» деген өлеңіндегі
Жер жүзіне ер атағым жайылған,
Жан емеспін оттан, судан тайынған.
Қайраты мол қандыбалақ қыранмын,
Күн болған жоқ жаудан жүрек шайылған.
Еркін ырғап шыққам асқар Алтайға,
Қырда тұрып садақ тартқам Қытайға.
Талай тайғақ, тар кешуде таймаған
Батыр жүрек, қайрат енді алдай ма?! [3,47]

деген шумақтарда қыран сөзі негізінде «мен»- ді алмастырып тұр.

Ақын мұнда, қазақ жерінің бір кездегі біртұтас түрік мемлекетінің қара шаңырағы болғандығын, осы бір оттан, судан тайындайтын қайраты мол, қанды балақ түрік тектес халықтардың айбатынан сескеніп, Қытай елінің, әйгілі «Қытай қорғанын» салғанын, өзінің сол – батыр халықтың ұрпағы екеніндігін айтып, дүние жүзіне жар салады. Екі өлеңде еркіндік идеясымен сусындаған. Жалпы әдебиетте еркіндіктің көтерілуі дүниені романтикалық тұрғыдан қабылдаумен тығыз байланысты. Себебі романтизмнің идеялық-эстетикалық концепциясында бостандық, еркіндік ұғымдары маңызды орын алады. Қай кезеңдегі, қай халықтың романтизмі болмасын, оны жарыққа шығарған – бостандық, тәуелсіздік идеялары. Қазақ әдебиетіндегі бұл әдеби бағыттың қоғамдық қозғаушы күші де осы идея болды. Өмір сүріп отырған қоғамның тарихи-әлеуметтік жағдайына байланысты бір романтиктер жеке бастың еркіндігіне назар аударса, бір тобы ұлт бостандығына көп көңіл бөледі. М.Жұмабаев ұлт бостандығын, ұлт мүддесін өзінің өмірлік мақсат-мұратына айналдырған ақын екені көпшілікке аян шындық.

«...Түптеп, тереңнен кейіпкерінің жанына батыра айтатыны сондай, Мағжан сөзі тірі пенде түгілі, тілсіз тасты оятардай уытты келеді:

Азамат, анау қазақ қаным десең,
Ұжмақтың суын апар жаным десең.
Болмаса ібіліс бол да у алып бар,
Тоқтатам, тұншықтырам қанын десең.

Осындай өз халқына жанашырлығыңды көрсетіп, қол ұшын бер, көмектес, дейді. Әйтпесе, жаны ашымас у ішкізіп өлтірер ібілістің өзісің, – деп түйрейді» деген белгілі ақын М.Әлімбаевтің сөзі ойымызға дәлел. [5, 24]

Ақынның «От» өлеңіндегі «мен»-нің жүгі тереңге барған. Өлең шумақтарына зер салсақ,

Күннен туған баламын,
Жарқыраймын, жанамын,
Күнге ғана бағынам.
Өзім – күнмін, өзім – от,
Сөзім, қысық көзім де – от,
Өзіме өзім табынам.
Жерде жалғыз Тәңірі – от,
Оттан басқа Тәңірі жоқ.
.....
Кейде жылан арбайтын,
Кейде аждаһа жаалмайтын,
Сескенбес, сірә, кім сенен!
Шынында, менің өзім де – от,
Қысылған қара көзім де – от,
Мен – оттанмын, от – менен.
Жалынмын мен, жанамын,
Оттан туған баламын. [3,39]

деген тұстан отты жалын от ұғымымен астасып ерекше мәнге ие болған. Отқа табыну – алғашқы дәуірдегі адамдардың қараңғы түннен туған қорқынышты

қуалауынан пайда болған. Қатерлі аңдардың, отқа жақындамай қашқанын көрген алғашқы дәуір адамдары, отта «қүдіретті күш бар» деп түсінген. Отқа табыну дүние жүзі халықтарының даму үрдісінде болған. Адамзаттың даму сатыларында отқа байланысты түсінік нанымдардың қайсыбірі өшіп жоғалып, қайсыбірі өзгеріп жаңарып отырған. Қазақ халқының отқа табыну ғұрпы Тұран тайпасы дәуірінен басталды деген тұжырымдар бар. Ақынның ата-баба, шыққан тегіне ғана табынамын, соның қүдіреттілігіне ғана бас иемін деген өктем де батыл «мені» өлеңнің өн бойынан байқалады.

Осы орайда ақын жасаған бейнелер туралы белгілі әдебиеттанушы ғалым Д.Ысқақұлының мына пікіріне құлақ түруге болады: «..... Мағжан шабытына мініп, қиялымен шарықтаған бір тұстарда оның от болып лапылдап жануы, желдей гулеуі, арыстанша айбат, жолбарысша қайрат қалуы, пайғамбар болып халқын қараңғылықтан құтқаруға ұмтылуы нанымды. «Романтизм дегеніміз, ерекше жағдайда ерекше бейнелер жасау» десек, Мағжанның Күннен туып, оттай жанған лирикалық кейіпкері – нағыз романтикалық бейне» [7, 69]

М.Жұмабаевтың «Мен жастарға сенемін» өлеңіндегі «мені» асқақ өршілдік, отты жалынға малынып тұр деуге болады. Тәуелсіз елдің тірегі бүгінгі жастар екенін ескерсек, ақын сенімі бүгінде бүтіндей бір елдің сеніміне айналып отыр. Өзін ешқашан ұлтынан бөлек қарамаған ақиық ақын бұл тұста да мүлт кетпеген. Отты жырдың өрелі шумақтарына үлкен пайыммен қарасақ,

Арыстандай айбатты,
Жолбарыстай қайратты,
Қырандай күшті қанатты –
Мен жастарға сенемін!

Көздерінде от ойнар,
Сөздерінде жалын бар.
Жаннан қымбат оларға ар,
Мен жастарға сенемін!

Мен сенемін жастарға:
Алаш атын аспанға
Шығарар олар бір таңда,
Мен жастарға сенемін! [3, 47]

Бұған дейінгі біз тоқталған өлеңдердегі «мен» айбындылық мәнге ие болса, енді ол бір сәт сенім мәніне ие болып тұр. Бұл ақынның «мен»-ге бірнеше сипат бере отыра оны өз өлеңдерінің идеялық астарын ашу қызметінде қолданғаны байқалады. Сондай-ақ бұдан біз «мен»-нің ақынның тұла бойындағы буырқанған отты сезім бұрқағымен, бір сәт алды-артын бағамдаған тәуекелшіл жан дүниесінің көрінісі екенін аңғарамыз.

М.Жұмабаев өзінің отты жырларымен ұлттық әдебиетіміздің төрінен орын алған алыптардың бірі ғана емес, бірегейі. Бүгінгі тәуелсіз елдің өткені мен бүгіні, ертеңі мен болашағы ақын жырларында жазылып тұрғандай. Елі мен елдік мүддені бірінші орынға қойған әрбір адам Мағжан жырларындағы «мен» өз бейнесі, ұлтының бейнесі екенін сезінері анық.

Әдебиеттер

1. Мағжан Жұмабаев.. Ж.Сүлейменов. Петропавл.:2006..-2016.
2. Сүйіншәлиев Х.. ХІХ ғасыр әдебиеті. Алматы.: Ғылым, 1992.. -345б
3. Жұмабаев М.. Көп томдық шығармалар жинағы І том. Алматы.: Атамұра, 2004.. -165б.
4. Қанарбаева Б.. Жырымен жұртын оятқан. Алматы.: Рауан, 1998..-145б.
5. Әлімбаев М.. Толқыннан толқын туады. Алматы.: Ғылым, 1992..-136б.
6. Ысқақұлы Д.. Әдебиет алыптары. Алматы.: Рауан.: 2004..-284б.

СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ В ІСТОРІЧНИХ ТВОРАХ Л. КОСТЕНКО КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОБЛЕМАТИКИ ТА СТИЛЮ

Ключові слова: соціальна взаємодія, історичний роман у віршах, стиль, проблематика, шістдесятнікі.

Keywords: social interaction, historical novel in verse, style, perspective, shistdesyatnyky.

Соціальна взаємодія, за визначенням соціолога Г. Дворецької – форма соціальних зв'язків, реалізованих в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями та у взаємному впливі людей, соціальних спільнот; система взаємообумовлених соціальних дій, зв'язаних циклічною залежністю, при якій дія одного суб'єкта є причиною і наслідком дій інших суб'єктів [1]. Концепція соціальної взаємодії на сторінках творів Ліни Костенко – обов'язковий атрибут розгортання художньої проблематики та вагомим стилетворчим фактором. За теорією соціальної взаємодії, людська поведінка та ставлення один до одного, як і до предметів навоколишнього світу, визначається тим значенням, яке люди у них вкладають. Чимало ілюстрацій тези знаходимо у Ліни Костенко – в історичних віршованих романах «Маруся Чурай» та «Берестечко», віршах на історичну тему («Лютіж», «Стара церковця в Лемешах», «Князь Василько», «Чадра Марусі Богуславки», «Горислава-Рогніда», «Древлянський триптих»). У згаданих творах простежується характерна ознака: залучення фольклорних джерел до розкриття образів та творення художнього світу творів, що дозволяє створювати багатогранний характер персонажа.

Глибоке знання та відчуття культури, історіософія насичує медитативну лірику Ліни Костенко, додаючи розгорнутого відчуття плинності, минулості часу: «*Не час минає, а минаєм ми./ А ми минаєм... ми минаєм ... так-то.../ А час – це тільки відбивання такту*» [3, 61] та вічності людської пам'яті. Приєднуючись до думки Л. Ромащенко, вважаємо, що поезія Ліни Костенко засвідчує органічний історизм образної свідомості письменниці, для якої минулий час живе в теперішньому, від нього перекинуто місток і в майбутнє. Вона завжди відчуває власну причетність до історії свого народу, інших народів, до діянь пращурів [5, 45].

Важливо зауважити і закономірність вибору Ліною Костенко яскравої історичної тематики для своїх віршованих романів, а також непересічних героїв-особистостей, харизма та сила волі яких поза усякими сумнівами. Маруся Чурай, як і Ліна Костенко – поетеса, митець, мужня і водночас – слабка жінка, яка мислить, як і відчуває, серцем, а в коханні віддає уся себе.

Богдан Хмельницький у віршованому романі «Берестечко» зображений не у славі, а в неславі з тієї причини, що і Ліна Костенко пережила відчуження та ігнорування. І її цькували, як гетьмана, і вона бачила занепад держави, руїну, не кращу за пережиту Богданом Хмельницьким. І вболівала (і понині вболіває) вона за країну

не менше, ніж її герой. Суд над Марусею Чурай у рецепції Ліни Костенко є відгуком на судові процеси над шістдесятниками. Поетеса не раз їздила у Львів на слухання, хоча сама й уникла суду, але арешти торкнулися її однодумців, яких вона підтримувала, пам'ятаючи: «*Комусь на світі гірше, як тобі*» [4, 112]. Мовчання ліричної героїні роману у віршах «Маруся Чурай» під час суду («*Підсудна слізьми очі не зросила. / І милосердя в права не просила*») перегукується з мовчазним протестом поетеси під час її «заблокованості» (60 – 70 роки ХХ століття).

Відчутним є стильовий вплив, справлений на Ліну Костенко під час написання роману у віршах «Маруся Чурай» тенденціями шістдесятників (історизм мислення, насичений та складний часопростір зображеного, екзистенціалізм), неоромантиків (принцип гармонії ідеалу й дійсності, подолання протистояння між сподіваним та дійсним, герой підносить оточення до свого рівня) та неокласиків (психологічна заглибленість, філософське трактування подій, метафорична символічність образів, естетичні прийоми змалювання життя).

Але Л. Костенко не просто відтворює історичні події (наприклад, битву під Берестечком) на рівні тексту, форми, змісту, композиції та сюжетної побудови, а вкладає у реконструкцію оригінальний художній хід, що постає власною інтерпретацією. Таким чином поетеса ніби «переростає» своє покоління, вивищуючись над його перехідністю. І яскравим підтвердженням цього факту є розглянута у статті концепція соціальної взаємодії в контексті українського історичного твору ХХ ст. Проблематика та стиль як важливі засади творчості шістдесятників сприяли розкриттю лише певних граней таланту Л. Костенко, шліфування ж її художньої майстерності відбувалося у значно ширшому руслі. І це неодмінно накладає свій відбиток на визначення сутності основоположних понять соціальної взаємодії у високоестетичній творчості Ліни Костенко.

Література

1. Дворецька Г.В. Соціологія. – К.: КНЕУ, 2001.
2. Костенко Л. Берестечко: Історичний роман / Л. Костенко. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.
3. Костенко Л.В. Неповторність / Л.В. Костенко. – Київ: Молодь, 1980. – 222 с.
4. Костенко Л. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах / Л. Костенко. – К.: Дніпро, 1982. – 136 с. (Серія «Романи й повісті», № 2)
5. Ромащенко Л. Проблема історичної пам'яті в творчості шістдесятників// Слово і час. – 2002. – №4. – С. 45-53.

Романюк Л. М.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського

ІВАН СЕНЧЕНКО І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

В українському літературному процесі початку ХХ віку можна вирізнити кілька стильових течій і напрямів. Увесь період від започаткування дискусії навколо українського модернізму в журналах «Киевская старина», згодом в «Українській хаті» та «Раді» і до відомої дискусії середини 20-х років можна вважати етапом становлення модернізму в українській літературі.

Найавторитетнішими течіями української модерної прози були неоромантизм, символізм, імпресіонізм, неореалізм. Неореалістична течія, представлена В. Винниченком, В. Підмогильним, І. Сенченком та іншими митцями, орієнтувалася переважно на західноєвропейські зразки. Згодом соціалістичний реалізм спробував реанімувати поетику «неопересувництва» (В. Домонтович), поетику (причому вкрай спримітизовану) реалізму другої половини ХІХ ст. З огляду на таку історичну перспективу роль реалістичної тенденції в літературному процесі початку століття набуває значно важливішого значення.

В українській прозі перших повоєнних років розвивався перш за все новелістичний жанр. Свій шлях у літературі Іван Сенченко теж починав, звертаючись до малих прозових форм. Згодом у листі до студентів Харківського університету він згадував: «*Новелістом став не тому, що хотів цього, а тому, що нічим іншим стати не міг*» [7].

Перші літературні спроби молодого письменника припадають на час навчання у Харкові. Протягом 1921-1923 рр. в українських газетах і журналах «Селянська правда», «Комунарка України», «Плуг», «Студент революції» та інших періодичних виданнях почали з'являтися оповідання й вірші І. Сенченка, присвячені життю села. Ранні оповідання були написані у річищі лірико-романтичної, імпресіоністичної течії. Але їм бракувало глибокого проникнення у зміст історичних подій епохи, належного вміння їх художньо узагальнити.

Творчу працю Сенченко поєднує з роботою в новоствореному «Плузі». Згодом з'являються і перші збірки молодого автора – «Ярема Кавун», «Навесні», в яких відчувається намагання письменника у згоді з вимогами епохи, з духом часу, втілити типові риси незаможників, свідомих трудівників села у конкретні образи, дати тексти під соціальне замовлення. Ці спроби, зрозуміло, не могли бути вдалими. Ранні оповідання письменника позначені романтичним, імпресіоністичним стилем. Це помітно на прикладі таких творів, як «Місто», «Тирса», «Навесні», «Хуга» та ін., де відчувається нечіткість сюжету, уривчастість фраз, підкреслена настроєвість, акцентування сутєсних деталей.

О. Білецький у статті «Проза взагалі й наша проза 1925 року» писав: «...Іван Сенченко вже не дебютант у літературі. Друкувати свої твори він почав від 1921 року /.../, за ним кілька років літературно-організаторської праці, а втім здається, що

справжні досягнення цього обдарованого письменника, який працює над своїм удосконаленням, ще в майбутньому. Прозаїк-повістьяр ще бореться в ньому з ліриком, поетом настроїв, і не завжди перемагає перший; обхідний імпресіонізм стилю позбавляє і осіб, і події найменшої чіткості обрисів, оповідання, задумане як оповідання раптом перетворюється на «Stimmungsskizze» (нарис настрою), сюжет розсипається, а певна гра письменника з читачем (під Хвильового) закінчується «нічиєю». Сільські теми переважають, але що варті ці теми без типів, без яскравості побутового стилю, без своєрідності сюжетної проблеми!» [1, 76-77].

Письменник використовує прийоми писання штрихами, «подрібнення» образів, навмисної уривчастої недовомленості тощо. Наприклад, його цикл «Навесні» («Над річкою», «Лукерка», «Вечір», «Голос крові» та ін.) – це поєднання миттєвих сцен і реплік, які в сукупності повинні відбити картину сільського побуту. Молодий автор прагнув відтворити певні риси характеру людини, передати її настрої, переживання. Ось, наприклад, як зображує Сенченко спогади дівчинки Оленки з оповідання «Де вона?»: *«Линуть картини. Ось гадючиться насип. Линуть крещеві рельси... «Де тепер він, її батько?» А там десь гримить, грохкає ворожий ешелон... Місяць то вигляє, то в хмарах поринає... Далі і далі мчить думка. Гуркіт, страшенний крик, а бистрі коні несуть житами...*

Кожух... командир... Востаннє бачила, як звівся білий огир... Це було там, на Дніпрі, після тої ночі. Чи живий, чи мертвий?» [4, 18].

Поступово письменник відходить від лірико-романтичної манери й звертається до жанру реалістичної прози, насамперед у малих формах оповідання і новели.

У ранній період творчості Сенченко пробує свої сили і в поезії, виходять окремою збіркою його вірші «В огнях вишневих завірюх» (1925). Вони не відзначалися майстерністю письма, але передавали бажання молодого автора відтворити ті почуття, надії, що пов'язувалися з подихом нового життя («Лимерівна», «В щасливих думка високо літає», поема «Степова комуна»).

Тогочасна критика сприйняла поезію Сенченка в цілому позитивно, хоча надії на народження нового поета у рецензентів не було. Та все-таки, як поезії, так і прозові твори автора першої половини 20-х років відігравали певну роль у становленні його творчої манери.

Перша половина 20-х років – це був той рубіж, коли в українській прозі утверджуються і співіснують різноманітні стильові течії й орієнтації. Проза живиться матеріалами сільського життя, хоча вже в першій половині 20-х років усе частішими стають спроби письменників зображувати місто, життя інтелігенції, проблеми психологічної адаптації маргінальної особистості, людини, вихованої в патріархальній сільській культурі, до міських реалій і урбаністичних цінностей. Ідеться, зокрема, про твори В. Підмогильного, Ю.Яновського, О. Копиленка, Г. Шкурупія.

Найзначнішим з-поміж «село писців» називали А. Головка. В основі кращих оповідань цього письменника лежить опозиція дитячого й дорослого світосприймання. При розгортанні новелістичної дії ця опозиція часто постає як антитеза добра і зла, істинних і облудних цінностей. У більшості Головкових героїв саме дитяча оцінка, визнання з боку дитини є безсумнівним, абсолютним критерієм добра і зла.

Іван Сенченко теж писав на тему громадянської війни («Дмитро», «Миколка»), йдучи, так би мовити, за вже визнаними зразками. Автор намагався передати в

першу чергу свій настрій, свої почуття. Тому більшість написаного в цей час позначено імпресіоністичними рисами. Відзначивши цю залежність письменника від преваляючої на той час манери письма, від ліричного імпресіонізму, О. Білецький помітив і «невідповідність» ліризму самому характеру письменницького обдарування. Прогноз критика був точним: Сенченко справді утвердився в українській літературі як прозаїк-реаліст. Проте це утвердження відбулося під знаком не народницької традиції, а модернізму, і шлях письменника до реалізму був тривалий і складний.

Події у названих оповіданнях (взьємо хоча б «Дмитро») описувалися «високим стилем»: *«Горіли очі, і падав той вогонь в сирий ґрунт — виростуть з нього голубоокі діти на помсту всім ворогам»* [5, 23]. В інших новелах так само відгукувалася мінлива гра настроїв та почуттів героїв, досить невиразних художньо, зате цілком ідейно правильних. На більшості книжечок автора стояв гриф «Бібліотечка малописьменного», «Бібліотека селянина». Його твори рецензенти рекомендували для таких бесід, як «Жінка й революція», «Чому біднота йшла проти поміщиків і капіталістів» і т. ін. Таке утилітарне призначення художніх творів, очевидно, спершу не викликало опору молодого письменника, який повністю поринув у роботу тільки-но заснованого «Плугу». Щоправда, від концепції соціального замовлення, від вульгарного утилітаризму в ставленні до мистецтва він звільниться досить швидко.

Перший етап творчості письменника завершується виходом із «Плуга». Цей ніби формальний жест означав дуже багато. Масовість і простонародність уже не приваблюють Сенченка, він шукає можливостей служити літературі, слову, а не ідеологічній догмі. У 1924-1925 рр. він друкує ряд творів, у яких намагається глибше осмислити життєвий матеріал. Учнівський період творчості І. Сенченка завершується оповіданнями «Петля», «Інженери», «Оповідання», виданими у 1925 році. У них не тільки змінюється тематика, а й відчувається певна стильова зрілість. Автор намагається брати окреслений сюжет, хоча це вимагає детальної психологізації образів. Він розуміє, що недостатньо навіювати читачеві свій настрій – треба виписувати характер, будувати пластичні перипетії.

І. Сенченка не покидало невдоволення собою. Він не хотів множити патріархальні елеції про старе українське село в стилі Нечуя-Левицького, на що орієнтувалася частина плужан. Ранні оповідання («Навесні», «Де вона?», «Петля») мали схематичний характер. Треба було шукати вихід, нову тему. Його тематичним і психологічним відкриттям стали типажі й колізії, пов'язані з непівськими реаліями. Українське село в Сенченкових червоноградських оповіданнях окреслилося як незнайомий і майже що екзотичний світ, де перестали діяти звичні етичні закони, культурні норми й табу. Селянин, для якого земля та праця на ній були альфою й омегою існування, – центральний персонаж української реалістичної прози – поступився місцем гендляреві, непівському спекулянту, охопленому новочасною золотою лихоманкою.

Великий вплив на творчість письменника мали такі видатні письменники, як О. Олесь, В. Винниченко, представники вітчизняної класики – Т. Шевченко, І. Котляревський, І. Нечуй-Левицький, зарубіжної – О.Бальзак, А. Франс, М. Сервантес, Г. Гейне. У їхній спадщині митець знаходить відповіді на ті питання, що хвилювали його, і в першу чергу про призначення мистецтва, живого слова письменника, його суспільну і громадянську позицію. Іван Сенченко звертає увагу на те, що письменник *«мусить підіймати важливі проблеми, як це в свій час робили Толстой, Горький, Джек*

Лондон. У грі з невиразними натяками, бездумній грі на півтонах, на антисоціальних вивертах далеко не зайдеш і нічого не зробиш. Ось чому такі явища, як Сервантес, Пушкін, Шевченко, Толстой з часом не тільки не забуваються, а неначе народжуються, постають у новому світлі й блиску, розростаються, захоплюють нових читачів. Такі твори апелюють до найкращих і найвищих почуттів людини, підтримують слабих, надають снаги сильним» [6]. У цих словах сформульоване творче кредо самого письменника, а в його основі – чесне, безкомпромісне служіння мистецтву. Реаліст Сенченко не сприйняв футуристські, авангардні експерименти, особливо неприйнятним для нього було нігілістичне ставлення до класичної традиції. Водночас процитований уривок засвідчує і певну вузькість естетичних горизонтів його автора.

Незасвоєність (чи поверхова засвоєність) досвіду і раннього українського і, ширше, – європейського модернізму якраз і спричиняла нечутливість до різноспрямованих формальних експериментів, до мистецької «гри». В кожному разі, цю нелюбов до «декадентів» І. Сенченко поділяв із багатьма своїми сучасниками. Реалізм видавався (не без впливу критики, не без ідеологічного тиску) найадекватнішим стилем, який дає найбільше можливостей для творчості, суголосної часові. Але варто зазначити, що наприкінці двадцятих «втома» суб'єктивної, лірико-імпресіоністичної, символістської манери почувалася багатьма. Інша справа, що в українській літературі початок тридцятих років став не періодом нових стильових шукань, розквіту психологічного, інтелектуального роману, а періодом торжества нав'язаного режимом «творчого методу».

Отже, з одного боку, письменник був невдоволений собою, тим, що вже написав. З другого – перебував під враженням від читання класиків.

Найбільший же вплив на художнє утвердження молодого прозаїка справляло суспільне життя, у якому наприкінці 20-х років окреслилися нові тенденції. Непівські процеси Сенченко оцінив як значущі, соціально-перетворювальні. «Феодалне» село нарешті відходило в минуле. Проте в літературі ці явища викликали неоднозначну реакцію, поставивши багатьох письменників перед непростим вибором. Треба було шукати нові теми, нові сюжети, дивитися на життя по-іншому. Письменник іде у рідну село (Шахівку), де помічає значні зміни, що відбулися завдяки непу. Саме тут він знайшов свою тему, ті соціально-психологічні аспекти, які до того часу в літературі не розроблялися. Сенченко відкрив новий тип героя, психологія якого ще не була розкрита в українському письменстві. Це послужило матеріалом для майбутніх творів («У золотому закуті», «Історія однієї кар'єри», «Подорож до Червонограда», «Фесько Андібєр»). Усі ці твори автор об'єднує у червоноградський цикл, змалювавши нові риси побуту, життя, психології, що принесла революція. Різка критика «Червоноградських портретів» на довгий час припиняє роботу І. Сенченка над цими текстами, хоча оповідання червоноградського циклу вирізнялися тематичною новизною і демонстрували цікаві стильові знахідки, засвідчували самобутність індивідуального стилю письменника.

Поява 1926 року на сторінках опального журналу «Вапліте» «Записок Холуя» засвідчила зрілість Сенченкового стилю, неповторність його індивідуальної манери письма. Критика в цілому високо оцінила сатиричне обдарування прозаїка, його «вміння підмічати влучні характеристики, змальовувати образи пристосуванців, шкурників, усього того баласту, що тяжів над новим життям» [2, 10]. Однак не об-

йшлося й без негативних рецензій, зокрема критиків В. Коряка, І. Лакизи, Я. Савченка, які звинуватили Сенченка в наклепі на пролетарську літературу і членів КП(б)У. «Насправді, – писав Ю. Лавріненко, – Сенченків образ Холуя – вичерпно всеосяжний для всіх тих покірних і жорстоких слуг усякого деспотизму й диктатури, що живуть за принципами, які формулює в своїх записках Холуй: слухняність, покора, мовчання, пресмикання, а також: – боятись сильнішого – безжально бити слабшого, підставляти обличчя під плювки, бути (охоче) ослом, не хвилюватись, не думати, триматись єдинодумля, дивитись у очі Пієві («його очі – ваші очі»), дивитись у рот Пієві («його слова – ваші слова»), зневажати і бити (маючи «за спиною всемогутнього Пія») всіх нащадків Прометейя, в тому числі й рідного батька» [3, 467].

Враження від цього твору було сильне. Засобами іронії та сарказму Сенченко засуджував українське і всесоюзне холуйство, бо саме в той час воно було основою соціально-політичної системи СРСР. Тоді ще не всі усвідомлювали, що у Москві вже з'явився новий, всемогутній Пій – Сталін. Ті, кому адресувався цей твір, добре розуміли це.

У 30-ті роки реалістична тенденція зазнала значних ідеологічних коректив і була покладена в основу штучного утворення – соцреалізму. Творчість Івана Сенченка своєрідно резонувала з цим явищем: він став помітним письменником, і при цьому не зрадив себе – в соцреалізмі він також долав штучність, як і раніше в народництві. Належачи до письменників реалістичного типу творчості, він був послідовний у своїх творчих шуканнях, вибудовуючи в різні культурні епохи власний художній стиль, демонструючи незалежність від кон'юктури.

Література

1. Білецький О. Літературно-критичні статті /О. Білецький – К.: Дніпро, 1990. – 253 с.
2. Загребельний П. Осягнення простоти //П. Панч /Твори: у 6-ти т. /П. Загребельний – К.: Дніпро, 1981. – Т.1. – С.5-32.
3. Лавріненко Ю. Розстріляне Відродження. Антологія (1917-1933) /Ю. Лавріненко. – Париж. – 1959. – 467 с.
4. Сенченро І. Де вона? / Іван Сенченко. – Х.: ДВУ, 1924. – 36 с.
5. Сенченро І. Дмитро /Іван Сенченко. – Х.: ДВУ, 1926. – 48 с.
6. Сенченко І. Реалізм, декаденти, абстракціонізм /незак. стаття б/д // Із архіву сім'ї І. Сенченка.
7. Сенченко І. Лист до студентів Харківського університету від 14 січня 1966 року / Із архіву сім'ї І. Сенченка.

Савина В. В.

соискатель

Харьковского национального университета

им. В. Н. Каразина,

преподаватель кафедры украиноведения

и латинского языка

Харьковского национального

фармацевтического университета

ОСОБЕННОСТИ РАННЕГО ПЕРИОДА ТВОРЧЕСТВА Д. ЛЕССИНГ

Ключевые слова: реализм, колониализм, авторский топоним, расизм, проблематика, Д. Лессинг.

Key words: realism, colonialism, author's toponim, racism, set of problems, D. Lessing.

Дорис Лессинг считается одним из самых сложных (нередко противоречивых) авторов современной англоязычной прозы с точки зрения периодизации ее творчества, классификации её произведений. Это связано с тем, что художественный мир, созданный Д. Лессинг, подчас выходит за пределы обязательных рамок тех или иных течений и направлений, точных критических характеристик и различий.

Целью данной статьи является выявление специфики первого периода творчества Д. Лессинг: выяснения исторических, политических, личностных предпосылок создания произведений этого периода, выделение приоритетных тем и проблем, определивших не только «лицо» ранней прозы, но и (во многом) предопределивших перспективы дальнейшего творчества.

Фактическое начало творческой деятельности Д. Лессинг припадает на начало 50-х годов прошлого века, когда она начала писать рассказы и романы, переосмысливающие ее двадцатипятилетнее проживание на юге Африки. Большинство критиков сходятся на том, что первые произведения писательницы были созданы в традициях реализма девятнадцатого века. Её собственные заявления в опубликованных эссе и интервью подтверждали стремление следовать реалистической традиции, чтобы наиболее полно «передать своё восприятие жизни» [4, 15]. Для нее реалистическая форма произведений даёт возможность «заявить о вере в человека», она полагает, что такая возможность отсутствует в других формах современной литературы, утверждая: «Самым высшим достижением литературы является роман девятнадцатого века, творения Толстого, Стендаля, Достоевского, Бальзака, Тургенева, Чехова; в произведениях великих реалистов, я определяю реализм как искусство, которое естественно передаёт интеллектуальный взгляд на жизнь, который поглощает символизм, придерживающийся мнения, что реалистический роман, реалистический рассказ – это высшая форма прозы; выше, чем любое сравнение с экспрессионизмом, символизмом, натурализмом или любым другим измом» [4, 14]. Лессинг видит реалистические традиции в искусстве, прежде всего, как критические традиции. Реализм показывает «читателю различия между иллюзиями (или идеализацией) и реальностью, которые он, возмож-

но, предпочитает игнорировать» [4, 15]. Как отмечает Г. Маркузе: «Реализм показывает идеал человеческой свободы в его фактическом отрицании и предательстве его и, таким образом, сохраняет трансцендентность (выход за грань обычных возможностей), без которой само искусство отменяется» [5, 114]. В противовес этому, по мнению Лессинг, натуралистические или модернистские произведения растворяют эту связь и дают искаженное представление о человеке во имя художественного эксперимента. Эти гуманистические и политические аспекты реалистической традиции, которые использовала в своих ранних произведениях Лессинг, подтверждают их значимость для её художественной манеры. Забегая вперед, уточним: подобный взгляд на реализм и модернизм был характерен для Дорис Лессинг на самом раннем этапе ее творческого пути («Африканские рассказы», «Трава поет»), и в дальнейшем подвергался изменению («Золотая тетрадь»).

Истоки сюжетов, образов и в целом проблематики ранних произведений Дорис Лессинг лежат в детстве писательницы. Она выросла на ферме вблизи Солсбери (с 1982 года – Хараре), где ее отец, А. Тайлер, занялся сельским хозяйством в 1925 году после переезда семьи из Персии в Южную Родезию (ныне – Зимбабве, до 1965 года – колония Англии). После Первой мировой войны количество белого населения в северных и западных районах Родезии увеличилось в связи с притоком новых иммигрантов, частью которого были и её родители. Именно эта область и явилась местом действия большинства ранних рассказов и романов Лессинг. Здесь, как и в период ее дальнейшей жизни в Солсбери (столица страны), будущая писательница имела возможность наблюдать все аномалии родезийского колониализма. Ссылки на историческую и политическую ситуацию, имевшую место в Родезии, можно проследить во многих её произведениях («Трава поет», «Марта Квест» и др.).

Для названия колонии, в которой происходят действия ранних произведений, Лессинг использует авторский топоним «Замбезия», так как, по словам автора, «не хотела, чтобы можно было подумать, что то, что я описала, было свойственно только Южной Родезии. Моя Замбезия представляет собой совокупность различных частей Африки, управляемых белыми, так как я обнаружила, что некоторые характерные черты белых людей присущи правящему меньшинству, независимо от цвета их кожи, ... белых в любом месте – в Великобритании, например» [3, 10]. Лессинговское название «Замбезия», как нам кажется, возникло в результате соединения слов «Замбия» (страна севернее Родезии) и «Родезия». В некоторых рассказах Лессинг намеренно расплывчато говорит о точном местоположении описываемых событий, хотя очевидно, что они происходят в Южной Африке. Представление вымышленного названия колонии и пренебрежение точным местоположением описываемого позволяет Лессинг дать обобщенный образ колониальной ситуации на юге Африки, тем самым унифицировать и, одновременно, актуализировать колониальную проблематику, акцентировать внимание читателя на проблеме колониализма как неестественного начала в отношениях между государствами и отношениях между людьми. В контексте ее произведений образ колониализма воплощает сложные взаимоотношения подчинения и господства, в которых главные героини (например, Марта Квест или Анна Вульф) борются за свою свободу. Таким образом, колониализм на страницах произведений Лессинг изображается не только как «фон» деятельности главных героев, но и предстает сложной, ограничительной авторитарной системой, довлеющей над персонажами.

Лессинг в своих ранних произведениях предпринимает попытку осветить сложные связи между индивидом и социальным миром. Ее главные персонажи постоянно борются за сохранение своей идентичности и личного опыта, а также преодоление опустошенности, вызванной серыми буднями. Ее произведения изображают не только скучную жизнь, в которой оказываются герои, но и существующий потенциал, позволяющий превзойти ограниченность их существования. Не упрощая характер и степень современных проблем, Лессинг создает в своих произведениях мир, который человек способен понять и на который способен повлиять.

Годы, последовавшие после Второй мировой войны, были решающими для создания художественных произведений Лессинг, но было бы не возможно понять события этого периода, не взглянув на более раннюю историю колонии. Лессинг объединяет весь смысл этой истории в своих художественных произведениях, что позволяет читателю понять сознание колонистов и их реакцию на этот режим. В своих ранних африканских рассказах, а также в романе «Трава поёт» и «Марта Квест» Лессинг изображает бедность сельского мира, изоляцию и ненадежность. Белых поселенцев в ее рассказах отделяет только одно или два поколения от насильственных завоевателей прошлого. Их собственные усилия в обеспечении средств к существованию и их страх перед неудачами совершенно уничтожили любую возможность осознания несправедливости по отношению к африканцам. Вся их энергия направлена на превращение земли и людей в инструмент выживания и прибыли. Они воспринимают свои действия как героические усилия; в своих собственных глазах они предстают орудием укрощения нецивилизованной вселенной перед лицом серьезных невзгод. Здесь явно присутствуют переклички с киплингским восприятием колониализма.

Сознание взрослого населения, изображённое Лессинг, формируется посредством чувств, возникших от прошлых конфликтов с африканцами, вне зависимости от того, участвовали ли они в них или нет, их собственных усилий, которые давали возможность пережить последствия депрессии, которая вынудила многих фермеров уйти с их земель. Только их дети, поколение, которое выросло в тридцатые годы, объективно могли увидеть колониальную ситуацию и оценить своё собственное привилегированное положение. Они могут улучшить свои знания о культуре и способе жизни, которые были подавлены колониальным режимом. Отказ выросших детей от позиции их родителей в произведениях Лессинг становится образом будущих возможностей для нормализации социальных отношений в колониях. Тем не менее, социализация, которой они подвергаются, с большей вероятностью приведёт это поколение к мысли о поддержании льгот, созданных для них. Такие люди собираются в спортивном клубе в романе «Марта Квест», переезжают в пригород Солсбери в «Надлежащем браке» и становятся образом отупляющего повторения, из которого Марта должна отделить себя.

Произведения Лессинг раскрывают способы подчинения и доминирования в колониальной системе человеческих отношений, а также силу и власть людей, играющих определённые роли, которые ограничивают их человеческий потенциал.

Рассматривая особенности раннего периода творчества Дорис Лессинг невозможно обойти вниманием ее приверженность коммунистическим идеям, нашедшим прямое воплощение в художественном творчестве. Для самой Лессинг коммунизм изначально представляет утопическую альтернативу репрессивного общества, в котором

она выросла: «Я бы вряд ли стала коммунисткой, если бы не прожила в течение двадцати пяти лет в Центральной Африке» [3, 102]. Ее изначальный интерес к коммунизму был основан на ее восприятии коммунистов, которые, по её мнению, «были единственными людьми, которых я когда-либо встречала, которые боролись с угнетением цветных народов» [3, 126]. В 1942 году Лессинг стала коммунисткой на эмоциональном, а не организационном уровне. В Родезии она была членом и большой организации под названием «Друзья Советского Союза» и небольшой ячейки коммунистов, находящейся внутри этой группы, под названием «Группа текущих дел». В интервью с Джоном Раскиным Лессинг прокомментировала политический эффект коммунизма в южной части Африки: «Коммунистическая партия оказала огромное влияние на местную политику, потому что она игнорировала расовые различия. В коммунистической партии белые и черные люди работали вместе на основе равенства» [7, 177–178].

Официально писательница вступила в Коммунистическую партию, когда она приехала в Великобританию в 1949 году, и вышла из её состава в 1956 году (после подавления СССР восстания в Венгрии). Лессинг покинула ряды партии в результате потери «определенного вида веры» [7, 179], но, не смотря на это, она еще долго оставалась интеллектуально отождествляемой с социализмом и активным участником движений «за ядерное разоружение».

Содержание романов «Дети насилия» и «Золотая тетрадь» свидетельствует о важности социалистических идей и организаций в произведениях Д. Лессинг. Политическая деятельность Лессинг дала ей возможность многое узнать о природе власти и отношениях, зиждущихся на основе власти. Таким образом, основываясь на собственном опыте, писательница воплотила их, изображая колониальную ситуацию в своих рассказах и романах, и показала сложность межличностных отношений, которые превзошли категории политического анализа, которому подвергались её произведения. В 1969 году в интервью с Джоном Раскиным Лессинг заметила: «Я четко осознаю и хочу написать о политике, но я также нахожу, что я часто не в состоянии воплотить свою политическую концепцию в романе... Я чувствую, что писатель обязан усложнять политические конфликты своего времени в своих произведениях» [7, 174].

Поводя итоги исследования, необходимо отметить следующее:

1. Первотолчком художественного мира Д. Лессинг стало двадцатипятилетнее проживание писательницы на юге Африки и необходимость творческого переосмысления всего увиденного, услышанного и прочувствованного.

2. Важную роль в творческом освоении жизненного материала сыграли коммунистические взгляды Д. Лессинг, сквозь призму которых создавались произведения раннего периода и которые придали критический оттенок всему описываемому и осмысливаемому писателем-гражданином.

3. Ведущим методом первых произведений раннего периода творчества писательницы становится реализм, который, по мнению писательницы, позволяет наиболее полно воссоздать реалии ее художественного мира.

4. Проблематика произведений раннего периода выстраивается вокруг главной темы – темы колониализма, трактуемой Д. Лессинг и как «фон» происходящего, и как неестественное начало в отношениях между государствами и отношениях между людьми, и как источник усложненных взаимоотношений подчинения и господства в обществе, и как ограничительной авторитарной системы, довлеющей над персонажами.

5. Ранний период определил и специфику феминистского видения мира женщиной-писательницей: главными героями ранних произведений Д. Лессинг нередко становятся девушки или женщины, благодаря чему автору удается показать многие знакомые явления в новом свете, привлечь внимание читателя к «женским» проблемам, женскому мировосприятию.

Литература

1. Fishbum K. The Unexpected Universe of Doris Lessing: A Study in Narrative Technique / Katherine Fishbum. – Westport, CT : Greenwood Press, 1985. – 184 p.
2. Lessing D. African Stories / Doris Lessing. – N. Y. : Popular Library, 1964. – 290 p.
3. Lessing D. Going Home / Doris Lessing. – N.Y. : Popular Library, 1968. – 135 p.
4. Lessing D. The Small Personal Voice / Doris Lessing [ed. Tom Maschler]. – London : MacGibbon and Kee, 1957. – 160 p.
5. Marcuse H. Soviet Marxism: A Critical Analysis / Herbert Marcuse. – New York : Random House, 1961. – 280 p.
6. Singleton M. A. The City and the Veld: The Fiction of Doris Lessing / Mary Ann Singleton. – Lewisburg : Bucknell University Press, 1976. – 310 p.
7. Raskin J. Doris Lessing at Stony Brook: An Interview / Jonah Raskin. – New American Review. – 1970. – № 8. – P. 170–185.

Довбня Л.Е., Товкайло Т.І.
доценти кафедри української лінгвістики
і методики навчання,
кандидати філологічних наук,
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
Товкайло А.В.
аспірант кафедри історії і культури України,
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

РОЛЬ П.Г. ЖИТЕЦЬКОГО В ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті втілено намір проаналізувати лінгвістичну спадщину великого вченого П.Г. Житецького, з'ясувати його внесок в історію становлення української філології загалом та мовознавства зокрема, висвітлити основні аспекти вчення дослідника про український вокалізм і консонантизм з огляду на розвиток загальнослов'янської лінгвістики.

Ключові слова: П.Г. Житецький, мовознавство, історія української мови, фонетика, вокалізм, консонантизм, діалектологія, правопис.

The article embodies the intention to analyze the linguistic heritage of the great scientist P.G. Zhytetskiy, to find his contribution to the history of the formation of Ukrainian philology in general and linguistics in particular, to highlight the main aspects of the researcher's doctrine about Ukrainian vocalism and consonantism in view of the development of Common Slavic linguistics.

Keywords: P.G. Zhytetskiy, linguistics, history of Ukrainian language, phonetics, vocalism, consonantism, dialectology, spelling.

Громадянська позиція й потужна наукова діяльність великого мовознавця й педагога П.Г. Житецького, котрий став фундатором окремих аспектів лінгвістики: історії української літературної мови, теорії і практики українського перекладу тощо, – викликає неабиякий інтерес не лише в Україні, а й далеко за її межами. Невипадково його називають гросмейстером філології.

Благодатна полтавська земля 4 січня 1837 р. дала світові непересічну постать – доктора словесності (1908), члена-кореспондента Петербурзької АН (1898), дійсного члена Історичного товариства Нестора-літописця (1879) та Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка (1903).

П.Г. Житецький у 1851 р. був зарахований до Переяславської духовної семінарії, у 1857–1860 рр. навчався в Київській духовній академії, звільнившись із

якої за власним бажанням, у 1860 р. вступає на історико-філологічний факультет Київського університету. У 1864–1868 рр., після його закінчення, працює вчителем словесності в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії, а з 1868 р. – у кількох гімназіях Києва. У 1874–1893 рр. веде активну діяльність щодо створення й функціонування елітного навчального закладу для представників дворянства – Колегії П. Галагана, де закладає «перші ростки свідомого ставлення до науки і життя». Активна громадянська позиція і власне бачення політичної ситуації, що суперечили поглядам представників владних структур, змусили вченого залишити Київ. П.Г. Житецький брав активну участь у політичному русі країни, був членом київської «Громади», співробітником «Кіевской Старини»; обстоював ідею української державності Київської Русі, яку засвідчують пам'ятки письма XII–XIII ст.

Упродовж наступних двох років П.Г. Житецький вів викладацьку діяльність у середніх військових навчальних закладах Петербурга, в Академії генерального штабу та в Петербурзькому університеті. У 1882–1893 рр., після повернення в Україну, викладав російську словесність у Київському Володимирському кадетському корпусі.

Науково обґрунтованою є думка П.Г. Житецького щодо автохтонності українців та їхньої мови на теренах Наддніпрянщини, яку він обстоював у полеміці із О.І. Соболевським, котрий услід за М.П. Погодіним вважав українців «прийшлим» із Карпат населенням зазначеної території. Хибність цієї гіпотези П.Г. Житецький аргументував на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця 20 листопада 1883 р. в доповіді «По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV веках», у якій унаслідок ретельного наукового аналізу довів, що в давніх пам'ятках київської писемності засвідчені спільні мовні риси Наддніпрянщини й Галичини.

Особливої уваги заслуговує засноване на фактах живого мовлення та інтерпретації матеріалу давніх пам'яток українського письма твердження вченого про самобутність української мови та її діалектних проявів. Результатом лінгвістичного аналізу Ізборника Святослава 1073 р. та Галицького євангелія 1144 р. є висновок лінгвіста про спільні фонетичні та морфологічні явища обох пам'яток, які притаманні й сучасній українській мові, зокрема чергування звуків *у* – *в*, уживання *буде* замість *будеть*, є натомість *єсть* тощо. З огляду на зазначені факти лінгвіст констатував: «...до другої половини XII ст. київське наріччя не відрізнялося суттєво від того наріччя, яким розмовляли в Галичі, тобто до цього часу в Києві жило те саме плем'я, що жило і в Галичі».

П.Г. Житецький є автором близько 30 знакових праць у царині філології, у яких здійснено глибокий лінгвістичний аналіз фольклорних і літературних текстів, висвітлено діалектні риси східнослов'янських мов, подано ідеї щодо українського правопису та лексикографії. Певні аспекти його наукової творчості, що стосуються основних етапів еволюції української літературної мови, розуміння принципів українського правопису й засад лексикографії, не втратили свої вагомості й до сьогодні.

На особливу увагу заслуговують такі наукові праці П.Г. Житецького: «Нарис звукової історії малоруського наріччя» (1876), «Описание Пересопницкой рукописи 16 в.» (1876), «Нарис літературної історії малоруського наріччя в XVII ст.» (1889), «Очерк звуковой истории малорусского наречия в 17 и 18 вв.» (1889), «Литературная деятельность И. Вишенского» (1890), «Мысли о малорусских народных думах» (1893), «Теорія твору з хрестоматією» (1895), «Теорія поезії» (1898), «Нариси з історії

поезії» (1898), «Енеїда» Котляревського і найдавніший список її у зв'язку з оглядом малоруської літератури XVIII ст.» (1900), «До історії літературної російської мови в XVIII ст.» (1903), «О переводах евангелия на малорусский язык» (1905), «Нарис історії української мови в 17 в.» (1914) та ін. Серед них заслуговує на особливу увагу лінгвістичне дослідження «Очерк звуковой истории малорусского наречия», що становить собою першу потужну працю з історії становлення української фонетики. На це звернув увагу С.П. Бевзенко в навчальному посібнику «Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови», зазначаючи, що його друга частина, де описано процеси становлення системи голосних української мови, і третя частина, присвячена аналізу еволюції приголосних, презентують вдалий системний опис української історичної фонетики [1, с. 170].

М.А. Жовтобрюх високо оцінив зазначену вище розвідку, зазначивши, що фрагментарно описані фонетичні явища П.Г. Житецький об'єднав у цілісну систему й подав у діахронічній послідовності, акцентуючи увагу на звукових особливостях, притаманних тільки українській мові: шляхах походження голосного *i* з *ъ* та з етимологічних *o*, *e*; долі зредукованих *ъ*, *ь* та явищах, пов'язаних із їх занепадом-вокалізацією; депалаталізації приголосних та ін. [5].

На думку В.А. Глуценко, цінність аналізованої праці зумовлена поєднанням еволюційних процесів у системах голосних і приголосних, що полягає в залежності змін однієї системи від трансформацій іншої [2, с. 91]. Зокрема, учений вважав, що у процесі історичного розвитку звуків зміни в системі голосних спричиняли подальші трансформації як у сфері голосних, так і у сфері приголосних. На його думку, провідна роль у фонетико-еволюційних трансформаціях належить саме процесу занепаду-вокалізації зредукованих голосних *ъ*, *ь*: «Рух звуків у малоруському наріччі, як і в усіх слов'янських наріччях, почався, на нашу думку, з втрати глухих звуків *ъ* та *ь*» [4, с. 67].

Слушною для слов'янського мовознавства загалом і українського зокрема є думка П.Г. Житецького щодо тенденцій рівноваги голосних і приголосних, яка надала змогу послідовникам ученого встановити вокалічний і консонантний типи слов'янських мов. На думку вченого, у системі голосних «...індивідуалізм слов'янських наріч різкіше впадає в очі; але аналіз малоруського консонантизму покаже нам, що й тут панують глибоко типові звукові риси, хоча значною мірою вони зумовлені перетвореннями в галузі голосних звуків... Та інакше й бути не могло: своєрідна система голосних повинна викликати своєрідну систему приголосних звуків» [4, с. 145].

У науковій розвідці «Очерк звуковой истории малорусского наречия» П.Г. Житецький шляхом глибоко лінгвістичного аналізу давніх пам'яток письма започаткував діахронічно обґрунтований підхід до проявів системності в галузі української фонетики. Його наслідком є аналіз історії становлення та визначення статусу української мови.

Діахронічний аналіз учений фахово поєднав із синхронічним описом живого діалектного мовлення, що сприяло об'єктивному мовознавчому аналізу й баченню шляхів розвитку й особливостей функціонування вокалічної та консонантної систем української мови. Свої міркування вчений проілюстрував додатками, де подав зразки регіональних особливостей сучасного йому українського мовлення.

Бачення П.Г. Житецьким історичних процесів розвитку й функціонування українського звукового складу спричинило диференціацію слов'янських мов на

вокалічний і консонантний типи. Дослідження в зазначеній галузі залишаються актуальними й до наших днів.

Не залишилася поза увагою вченого робота з унормування українського правопису. Закладені ним орфографічні норми відображені в «Записках Юго-Западного отдела Русского географического общества» (1873–1876) та використані під час укладання «Словаря української мови» за ред. Б.Д. Грінченка (1907–1909).

Вагомими для лінгвістів є праці П.Г. Житецького, присвячені історії становлення української літературної мови: «Нарис літературної історії малоруського нареччя в XVII ст.» (1889) та «Енеїда» Івана Котляревського і найдавніший список її у зв'язку з оглядом малоруської літератури XVIII ст.» (1900), – у яких учений аналізує два типи мови, зокрема слов'яно-український (книжно-слов'янський) і книжний український (народно-літературний) та їх взаємодію у процесі формування функціональних стилів. Він уперше звернув увагу на вагомість «Енеїди» І. Котляревського в історії української мови. Роль і значення живого народного мовлення у процесі формування літературної мови висвітлені науковцем в «Описі Пересопницького рукопису XVI ст.» (1876).

Кругозір П.Г. Житецького-філолога не обмежувався лише питаннями українського мовознавства. Цікавили вченого окремі аспекти усної народної творчості («Думки про народні малоруські думи» (1893)) та теорії і практики перекладу («Про переклади Євангелія малоруською мовою» (1905)). Окрім того, науковець є автором праць із лінгводидактики («Теорія твору з хрестоматією» (1895), «Теорія поезії» (1898), «Нариси з історії поезії» (1898)).

Мовознавчий доробок ученого потребує подальших детальних наукових розвідок і глибинного аналізу.

Література

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1991. – 231 с.
2. Глуценко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.). – Донецьк, 1998. – 222 с.
3. Їжакевич Г.П., Плачинда В.П. Житецький Павло Гнатович // Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990. – С. 202–203.
4. Житецкий П.И. Очерк звуковой истории малорусского наречия. – К., 1876. – IV.– 376 с.
5. Жовтобрюх М.А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941) / Відп. ред. В.М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1991. – 260 с.
6. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.

Коротка І. М.

аспірант кафедри перекладу
і загального мовознавства
Кіровоградського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ДО СЕМАНТИКИ РЕФЛЕКСІВ

І.-Є. *TĒU-, TĀU-, TEYƏ-, TʸŪŌ-, TŌ- 'РОСТИ, НАДУВАТИСЯ' В ГЕРМАНСЬКИХ, СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА БАЛТІЙСЬКИХ МОВАХ III

Статтю присвячено дослідженню еволюції значення групи германських, балтійських та слов'янських лексем, сформованих у межах і.-є. етимологічного гнізда *tēu-, tāu-, te“ə-, t“□-, tŌ- 'рости', 'надуватися'. Використання дистрибутивного й елементів порівняльно-історичного методів дозволило автору простежити основні етапи розвитку семантики споріднених слів у субпарадигмах цієї генетичної мікросистеми, утворених різними розширеннями кореневого етимона. Логіка семантичних змін генетично тотожних форм укладається в схеми, які умовно можна схарактеризувати як семантичні моделі. Ці моделі водночас слугують як інструментом опису напрямків значенневих зрушень, так і, власне, метою дослідження загальних закономірностей семантичних процесів, які протікають в макроетимологічних гніздах. Імовірність виведення моделей у деяких випадках підтверджується типологічними аналогіями з інших мов індоєвропейської сім'ї.

Ключові слова: етимологія, семантика, типологія, семантичне зрушення, модель.

Key words: etymology, semantics, typology, semantical shift, model.

У попередніх статтях цього циклу ми виокремили більшість моделей семантичних зрушень у германських, слов'янських та балтійських мовах етимологічного гнізда *tēu-, tāu-, teyə-, tŌ-. Весь зібраний матеріал ми описали в кількох історико-семасіологічних етюдах, у кожному з яких розглянули по кілька моделей трансформацій значень. Пропонована стаття завершує семантичну дистрибуцію системи континуантів відповідного етимологічного об'єкта.

1. Розширення основи на s-:

1.1. Перше семантичне зрушення 'рости' → 'тисяча' засвідчується у групі германських рефлексів, зокрема в: д.-ісл. *þúsund* 'тисяча', фар. *túsunt* 'т. с.' [43: 628], гот. *þūsundi* 'тисяча' [29: 367], норв. *túsen* 'тисяча' [1: II, с. 355]. англ.-сакс. *ðūsend* 'тисяча' [13: 1081; 17: 367], с.-англ. *thousand* 'тисяча' [20: 210], англ. *thousand* 'тисяча' [16: 519; 26: 1610], д.-фриз. *duzent, thusent* 'тисяча', з.-фриз. *tuwzen* 'т. с.', сх.-фриз. *dūsend* 'тисяча' ~ д.-норв. *thusund* 'т. с.', дат. *tusinde* 'т. с.' [45: I, с. 366], д.-в.-н. *dūsunt* 'т. с.', с.-в.-н. *tusunt, tusint, tusent* 'тисяча', н. *tausend* 'тисяча' [27: 908; 28: 96], ндрл. *duizend* 'т. с.', шв. *tusen* 'т. с.' [24: 1031; 3: I, с. 572].

Аналогічний розвиток семантики спостерігаємо і в балтійських мовах, пор. лит. *tūkstantis* 'тисяча' [21: II, с. 1135; 30: 867], лтс. *tukstotis* 'тисяча', *tūkstuots* 'т. с.' ~

укр. *тисяча*, гот. *þūsundi* 'т. с' < і.-е.**teu-*;**tY-* 'рости'[25: II, с. 436], д.-прус. *tūsimtōns* 'тисяча', прус. *tūsimtōns* 'т. с' [36: 1083].

Зазначена модель реалізується також і в слов'янській лексиці, пор. ц.-слав. тис#ща, ст.-слав. тис#шти [34: 370], рос. *тысяча* 'число и количество 1000, равные десяти сотням единиц' [10: 2, с. 275; 8: 4, с. 133], укр. *тисяча* [2: 5, с. 574], болг. *мiсеца*, серб., серб., хорв. *tusta* 'незліченно', *tust* 'багато' [40: III, с. 528; 6: 943], хорв. діал. *tišcyha* 'тисяча', словін. *tisiča* [19: 3, с. 339], чес. *tisíc* [31: 643; 37: 662], словц. *tisíc*, пол. *tyśiac* [14: 590], в.-луж. *tysac* 'т. с' [38: 21, с. 1571]. Хоча М. Фасмер говорить про споконвічний характер слов'янських слів, ми підтримуємо думку Е. Френкеля, що ст.-слав. тис#шти < і.-е.**tis-* 'жирити, рости' та і.-е.**k-* 'том' 'сто', первісне значення 'велика сотня' [22: 58].

1.2. 'Рости, бурлити, кипіти' → 'шум, гармидер, порив(чатість), шторм, гнів':

Ця схема розвитку значення представлена лише германськими рефлексами: д.-в.-н. *dōsōn* 'кипіти, бурлити, проривати', с.-в.-н. *tāsen* 'порив', н. *tosen* 'бушувати'; д.-в.-н. *dōsen* 'руйнувати', с.-в.-н. *tosen* 'т. с' [28: 67; 27: 922], англ.-сакс. *þys* 'гармидер, шум' ~ д.-ісл. *þysja* [13: 1086], д.-ісл. *þausn* (*þysja*, *þeysa*, *þyss*) 'шум, гармидер', д.-ісл. *þjōstr* 'поривчатість', д.-ісл. *þýstr* 'гнів', *þjōstr* 'поривчатість', ісл. *þusur* 'гнів, відсутність контролю над собою' [18: 731, 740; 43: 606, 614, 630; 3: I, с. 562]. Семема 'гнів', вважаємо, розвинулась метафорично із 'бурлити, кипіти' на основі зорового образу: неспокій і почервоніння під час кипіння чогось та такого ж вигляду людини, яка гнівається. На підтримку такого розвитку мотивації наведемо аналогію в українській мові 'все кипить всередині' – хто-небудь надзвичайно знервований, обурений, гнівається' [9: I, с. 151].

1.3. Як і у попередньому випадку, семантичне зрушення 'густішати' → 'китиця, обшивка, жмут, вузол, оберемок', 'материнка (або душиця) знаходить своє підтвердження в германських мовах: норв. *tūst* 'жмут волосся, китиця', 'вузол, оберемок', діал. *tūst* 'китиця, жмут' ~ д.-інд. *tūṣa* 'обшивка', 'прикраса паска' [1: II, с. 355], д.-в.-н. *dost*, *tosto* 'вузол, китиця' і 'душиця звичайна', н. *Dost*, *Dosten* 'материнка' [39: 75; 28: 86]. Щодо семема 'материнка (або душиця)' в німецькій мові можна припустити, що траву збирають і в'яжуть в оберемок, та й за зовнішнім виглядом квіти нагадають **жмут** (прим. 'те, що розходиться у великій кількості з одного місця' [9: 538].

Значення 'китиця' розвинулося і в інших індоєвропейських мовах, а саме: д.-інд. *tūṣa* 'оборка', 'прикраса паска' [33: I, с. 663], лат. *abrotonum* 'китиця' [35: 783], гр. τὺφη 'оборка для меблів або постілі з рослин' [23: II, с. 949].

1.4. Семантичний зсув **'набрякати' → 'купа, пагорб, грудка, щось тверде'** засвідчує матеріал деяких германських мов: брет. *tossen* 'пагорб' [3: I, с. 573], ісл. *þūsta* 'купа, грудка', ісл. *þvest* 'тверда частина плоті' [18: 753; 3: I, с. 573; 36: 1084].

Для спільнокореневих балтійських форм ймовірно моделювати інший розвиток значення, а саме **'набрякати' → 'набряк'**. Відмітимо, що такий зсув в семантиці є характерним для похідних від етимологічних гнізд зі значенням 'набрякати'. Пор. лтс. *tūska* 'набряк', лит. *tūsti* 'набрякати, твердішати' [25: II, с. 444; 41: 140].

2. Розширення t-:

2.1. 'Рости' → 'народ, нація, плем'я, військо', 'голова племені, принц, король, наречений, юнак':

Така модель семантичного зрушення представлена деякими слов'янськими формами, а саме: ц.-слв. *родъ*, рос. *народ* (*род*) укр. *рід*, болг. *род*, серб., хорв. *ród*, словін. *rôd*, чес. словц. *rod*, польск. *ród*, в.-луж. *ród*, н.-луж. *rod* ~ лтш. *raža* 'багатий

врожай', 'численна родина', д.-інд. *várdhati* 'росте, примножується, набирається сил' [4: 734; 8: III, с. 490; 2: 5, с. 88; 40: 3, с. 151; 37: 542; 14: 459; 38: 16, с. 1230].

Доступний сьогодні матеріал дозволяє нам підтвердити думку про те, що 'рости, збільшуватися' є джерелом номінації і в похідних від іншого етимологічного гнізда. На підтвердження нашого виокремлення такого значення наведемо думку В. Н. Топорова, що рос. *люд*, *люди* як позначення вільних людей, ст.-слв. *людинь* 'вільна людина', бург. *leudis* 'т. с.', д.-гр. *ἑλεύθερος* 'т. с.' пов'язане з ідеєю зростання. Така ж доля і похідних і.-е. **te*/**t*/**to*/**t-*: значення 'народ', 'країна', 'військова сила' і навіть 'наречений, молодий' [7: 33].

Пор.: ц.-слвн. *люди*, рос. *люд(и)*, укр., блр. *люд*, серб., хорв. *људи* 'т. с.' слівин. *ljudjé* 'т. с.', чес. *lidé* 'т. с.', польськ. *lud* 'т. с.', в.-луж. *ludžo* 'т. с.', н.-луж. *luže* 'т. с.' ~ лит. *liáudis* 'народ', лтс. *laudis* 'люди', лат. *liber* 'вільна людина', гот. *liudan* 'рости' < і.-е. **leudh-* 'рости, виростати' [4: 381; 8: II, с. 545; 2: 3, с. 322; 40: 2, с. 399; 37: 342; 14: 303].

Інші приклади, які потенційно могли пройти названий ланцюжок семантичних змін, представлені в германських мовах: гот. *þiuda* 'народ', д.-сакс. *thiod* 'т. с.', д.-в.-н. *diot(a)* 'народ', англ.-сакс. *ðēod* 'народ, нація, плем'я', англ.-сакс. *ðēoden* 'голова племені, принц, король' [43: 613; 17: 357], д.-ірл. *túath* 'народ, нація; країна народження', кіпр. *tūd* 'країна', с.-брет. *tut* 'народ' [36: 1084].

д.-ісл. *þjóð* 'народ,нація' [15: 1315], с.-ндрл. *diet* 'т. с.', оск. *touto* 'місто', д.-ірл. *túath* 'народ, країна', хет. *tuzzi* 'військо', фар. *tjóð* 'народ' [3: 562], гот. *þiudan-gardi* 'царство', англ.-сакс. *thiudisca (liudi)* 'германці (люди)' [3: 563], кельт. **towtā* 'народ, нація', д.-ірл. *túath* 'народ', с.-вал. *tut* 'народ, країна', с.-брет. *tut* 'народ', гал.(фр.) *Teutates* 'бог племені', хетт. *tuzzi* 'армія' < і.-е. **te*/**te-* 'народ, племя' [32: 386].

гот. *þiudans* 'король, цар' [29: 361], д.-ісл. *þjóðann* 'т. с.', герм. **peudana* 'господар, керівник, король' [28: 222; 3: 563].

За аналогічною схемою відбувалося трансформація значення і в балтійських мовах, пор.: лтс. *tàuta* 'народ', д.-прус. *tauto* 'країна', лит. *tautà* 'народ, нація', 'земля, край' ~ умбр. *tota* 'панство', ст.-ір. *tuath* 'люд', герм. **þeudo* 'люди' < і.-е. **te*/**te-* 'набрякати, рости' [41: 663; 22: 2, с. 1069; 36: 1080-1085].

Відзначимо дещо інший напрямок у розвитку 'рости, набиратися сил' → 'наречений, юнак'. Вважаємо, що він пройшов через стадію 'сильний, могутній', це можливо з огляду на похідні від інших етимологічних гнізд зі значенням 'рости', 'набрякати' (див. і.-е. **o*/**d-* 'рости, пухнути'**b(e)u-*, **b(h)e*⊙-'пухнути'). Семему 'наречений, юнак' знаходимо лише в лтс. *tàutietis* 'наречений', 'сила, юнак' ~ д.-тюрк. *türk* 'сильний, могутній', 'найрясніший', 'союз племен' (далі як назва тюрків 'віковий клас нежонатих воїнів – військо') [7: 21].

2.2. 'Товстішати (густішати)' → 'темний, темінь (туман)':

Звісно, такий розподіл семантики рефлексів значною мірою умовний, оскільки значення 'туман' могло розвинути як фігуральне осмислення чогось густого через 'темний'.

Сформульована схема значеннєвого розвитку, з огляду на доступний сьогодні матеріал, більшою мірою представлена германськими мовами: д.-англ. *þēostru*, *þýstru* 'темінь', д.-англ. *þēostre* 'темний', д.-сакс. *thiustri* 'темний', дат. *taage* 'туман', шв. *töcken* 'т. с.' < **teu-* 'рости, набрякати' [15: 62, 67; 24: 109]; н. *düster* 'темний, похмурий' ~ д.-англ. *þýstre* 'темінь', д.-фриз. *thiustere* 'т. с.' [26: 224; 45: I, с. 367; 36: 1081].

Маємо такий напрямок розвитку значення і в слов'янських мовах, пор. рос. *тускнѣть* 'робитися темним', *тусклый* 'темний', *тук* 'туман, темін', укр. *тусклый* 'тьмяний', 'мутний, слабий, смутний', серб., хорв. *naštupiti se* 'покритися хмарами' ~ д.-н.-н. *thiustri* 'смутний', д.-фриз. *thiistere* 'т. с.', д.-сакс. *thiustri* 'темний', арм. *իւխ* 'чорний, коричневий, темний' (< *tusk-) [8: IV, с. 126; 2: 5, с. 686].

Матеріал, класифікований таким чином, дозволив нам виділити моделі семантичних зрушень у групі генетично споріднених слов'янських, германських та балтійських лексем і зробити висновки:

Розширення -s- кореневої основи (*tu-s) чітко виокремлюється у трьох досліджуваних групах мов у значеннях 'тисяча', 'китиця', 'купа', 'пагорб'. Германські мови розвинули ще значення 'кипіти', 'шум', 'гнів', 'оберемок, жмут'. Характерний розвиток 'рости, набрякати' → 'набряк' для похідних від інших етимологічних гнізд зі значенням 'рости, набрякати' демонструє лише балтійський матеріал.

Германські мови представляють краще збереження рефлексів гнізда і.-е.*tēu-, tēu-, te'ə-, t'ō-, tō- 'рости', 'надуватися' в порівнянні зі слов'янськими та балтійськими.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аракин В. Д. Большой норвежско-русский словарь в 2 т. Свыше 200 000 слов и словосочетаний. – М.: Живой язык, 2000. – Т. II, (N-Å). – 560 с.
2. ЕСУМ: Етимологічний словник української мови / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Наук. думка, 1982–2012. – Т. I–VI.
3. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков. – Винница: Нова книга, 2010. – Т. 1. – 616 с.
4. СДСЯ: Словарь древнего славянского языка, составленный по Остромирову Евангелию. – С.-Петербург: Изд. А. С. Суворина, 1899. – 946 с.
5. СУМ: Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. — Т. 2. – С. 538).
6. Толстой И. И. Сербско-хорватско-русский словарь. – М.: Госуд. изд.-во иностр. и нац. словарей, 1957. – 585 с.
7. Топоров В. Н. О происхождении нескольких русских слов // Этимология 1970, М.: Наука, 1972. – с. 21-45.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка [пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева / под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина; изд. второе, стереотип]. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.
9. ФСУМ: Фразеологічний словник української мови. – К.: Наука, 1993. – Т. 1. – 528 с.
10. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. – М.: Рус. язык, 1999. – Т. 2. – 560 с.
11. ЧРС: Чешско-русский словарь: В 2 т. / [гл. ред. Л. В. Копецкий]. – М.: Рус. язык; Прага: ГПИ, 1976. – Т. I–II.
12. ЭССЯ: Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М.: Наука, 1974–2012. – Вып. 1–38.
13. Bosworth J. & Toller T. An Anglo-Saxon Dictionary. – Oxford: Clarendon Press (Based on Bosworth's 1838 dictionary, his papers & additions by Toller), 1898. – 1302 p.
14. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985. – 821 s.

15. Buck C. D. A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1949. – 1515 p.
16. ChED: Chambers's Etymological Dictionary of the English Language edited by James Donald, F.R.G.S – London ; Edinburgh : W. & R. Chambers, 1872. – 610 p.
17. Clark-Hall J. R. A Concise Anglo-Saxon Dictionary. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1960. – 473 p.
18. Cleasby R. An Icelandic-English Dictionary. – Oxford : The Clarendon Press, M.DCCC. LXXIV, 1874. – 785 p.
19. Daničić D. Pječnik iz književnih starina srpskih. – Gras-Austria : Akademische Druck – U. Verlagsanstalt, 1962. – D. 3. – 1692 s.
20. EE: English Etymology. A Select Glossary, Serving as an Introduction to the History, of the English Language by Friedrich Kluge. – 2013 [електронний ресурс]. URL: http://www.forgottenbooks.com/books/English_Etymology_1000691658.
21. Fraenkel E. Die baltischen Sprachen. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1950.
22. Fraenkel E. Litauisches Etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag ; Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1962. – Bd I-II.
23. Frisk H. Griechisches Etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1960–1972. – Bd I-III.
24. Hellquist E. Svensk Etymologisk Ordbok. – Berlingska Boktryckeriet : Lund, 1922. – 1372 s.
25. Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Rīga : Avots, 1992. – T. I-II.
26. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Dealing with the origin of words and their sense development thus illustrating the history of civilization and culture. – Amsterdam ; London ; New York : Elsevier Publishing Company, 1966. – Vol. 1. – 853 p.
27. Kluge Fr. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen Sprache. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2002. – 1112 s.
28. Köbler G. Althochdeutsches Wörterbuch. – 1993 [електронний ресурс]. URL: <http://www.koeblergerhard.de/ahdwbhin.html>.
29. Lehman P. Winfred. A Gothic Etymological Dictionary. – Leiden : B. J. Brill, 1986. – 712 p.
30. Lyberis A. – Lietuvių-rusų kalbų žodynas. – Vilnius : Mokslas, 2001. – 951 s.
31. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého: Druhé, opr. a dop. vyd. – Praha: ČSAV, 1957. – 868 s.
32. Matasović R. Etymological Dictionary of Proto-Celtic. – Leiden ; Boston : Brill, 2009. – 464 p.
33. Mayrhofer M. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. – Heidelberg : Carl Winter, 1956. – Bd 1. – 570 s.
34. Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen. – Wien : Wilhelm Braumüller, 1886. – 547 s.
35. OLD: Oxford Latin Dictionary. – Clarendon Press : Oxford, 1968. – 2126 p.
36. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bern ; München : Francke Verlag, 1959. – 1183 p.
37. Rejzek J. Český etymologický slovník. – Voznice: Leda, 2001. – 752 s.
38. Schuster-Šewc H. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. – Bautzen : Domowina-Verlag, 1978–1989. – H. 1–24.

39. Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch 7, durchgesehene und verbesserte Auflage. – Berlin, Boston : Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 2012. – 416 s.
40. Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb : JAZU, 1971–1974. – Knj. 1–4.
41. Smoczyński W. Lietuvių kalbos etimologinis žodynas. – Vilnius : Printer Polyglott, 2007. – 797 s.
42. Smoczyński W. Uzupełnienia do „Słownika etymologicznego języka litewskiego». Część I. // Acta Linguistica Lithianica LVIII (2008), 53-151.
43. Vries Jan de. Altnordisches Etymologiesches Wörterbuch. – Leiden : E. J. Brill, 1977. – 742 s.
44. Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg: Carl Winter, 1910. – 1044 p.
45. WOS : Wörterbuch der Ostfriesischen Sprache. – Norden : Verlag von Herm Braams, 1879. – Bd I. – 718 s.

Коваленко О.В.

викладач кафедри німецької філології
та перекладу, МНУ
ім. В.О. Сухомлинського

Рзаєва В.В.

викладач кафедри німецької філології
та перекладу, МНУ
ім. В.О. Сухомлинського

СТРУКТУРА ЗООМОРФІЗМІВ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Ключові слова: зоонім, зооморфізм, переосмислення, метафора, пряме значення, переносне значення

Key words: zoonym, zoomorphism, rethink, metaphor, direct sense, figurative sense.

Зоонімом у лінгвістичній літературі називають пряму номінацію тварини. На думку дослідників, лексико-семантична група зоонімів належить до числа найбільш активно вживаних пластів лексики. Ці мовні одиниці широко використовуються у процесах фразотворення, а також у процесах утворення образних лексем, а саме метафор. Одним із найбільш цікавих аспектів вивчення зоонімів у сучасному мовознавстві є дослідження структурних особливостей переосмислених лексем, вивчення способів та шляхів утворення нових слів чи нових значень зоонімів.

У нашому дослідженні для позначення переносних значень зоосемізмів уживається термін «зооморфізм, зооморфна метафора» – для слів з переносним значенням. (*вовк, лис, собака* – про предмет, ситуацію, людину). Частотним став термін зооморфема, проте не зовсім виправдане його синонімічне вживання до терміну зооморфізм, бо поряд з переносними метафоричними вживаннями трапляються і вживання, створені іншими способами. Одним із джерел поповнення і збагачення синоніміки є загальномовна та індивідуально-авторська метафоризація, тобто синонімічний ряд поширюється за рахунок слів-оцінок, які використовуються як засоби експресивної характеристики.

На думку К.А. Левковської, «словотворення може розглядатися як основа для структурно-семантичної класифікації лексичних одиниць, як різниця у будові між словами з простими, похідними й складними основами, що стосується не тільки структури, але й семантики відповідних слів» [4, с.304]. Зооморфізми у складі фразеологічних одиниць розглядають Д.В. Ужченко, І.Л. Покровська. Дослідженням зооморфізмів займалися О.В. Кунін, В.В. Виноградов, О.І. Смирницькій.

Мета статті полягає в описі структурних особливостей окремих лексем.

Метафоричне слововживання має багатотисячолітню історію, і тому переважна більшість метафор відома всім людям. Вони увійшли до системи мови, і словники виділяють їх при характеристиці смислової структури слова. Такі метафори ґрунтуються на об'єктивних (реальних) або суб'єктивних (вигаданих) характеристиках тварин, якими наділяє їх творча фантазія тієї чи іншої спільноти.

Проблема дослідження фразеологічних зооморфізмів як засобів відображення особливостей осмислення позамовної (екстралінгвальної) реальності є актуальною в сучасному мовознавстві. Це обумовлено тим, що для будь-якої мови є характерним зооморфізм номінативної системи. Зоофразеологія – це численна, активно функціонуюча фразеотематична група, що становить окрему підсистему загального корпусу фразеології, виразно підкреслюючи зміщення фразеологічної парадигми в бік антропоцентризму.

Антропоцентричний принцип вивчення мовних одиниць, який укріпився в лінгвістиці, спонукав багатьох дослідників виявити «універсальні й етноспецифічні якості людини, які експліковано в мові за допомогою мовних зооморфічних метафор і символів, прислів'їв, приказок і фразеологічних одиниць із зооморфічним компонентом» [3, с. 4]. Тобто в центрі уваги лінгвістів містяться переважно культурологічні проблеми, які пов'язані з національно-культурною своєрідністю мовної особистості.

У розумінні сенсу метафори ми спираємось на надзвичайно важливі положення теорії В.М. Телія про те, що «в основі мовної метафори лежать об'єктивовані асоціативні зв'язки, які відбиваються в конотативних ознаках, що несуть відомості або про буденно-практичний досвід даної мовної спільноти, або про її культурно-історичне значення» [7, с. 192].

Назви тварин вже неодноразово ставали об'єктом вивчення з погляду їх метафоричного емотивного переосмислення, тому що зооморфічні метафори, зазвичай, виявляють чіткі оцінні конотації, оскільки вони практично завжди приписують людині ознаки, що мають емоційний характер.

Потенційно для зооморфного найменування людини може використовуватися будь-яка назва тварини, проте практично коло тварин звучується до більш-менш доступного для огляду їх кількості, головним чином тих, з якими людина – стосовно середовища її існування – знайома досить добре.

Розглянемо вище зазначені групи слів. До першої групи (прості слова) відносяться зооніми, переносне (метафоричне) значення яких закріплено в словниках.

У рамках цієї групи зустрічаються як антропоморфні метафори, в яких спостерігається перенесення по типу тварина → людина, наприклад, *die Eule* – «посміховисько», «ні те, ні се»; *die Ziege* – «навіжена жінка», тварина → людина (група людей), наприклад, *die Schlange* – «черга», також і не антропоморфні, в яких перенесення значення відбувається по типу тварина → предмет, наприклад, *die Schwalbe* – «фрак» чи *der Kuckuck* – «печатка судового виконавця», чи тварина → тварина, що зустрічається значно рідше, наприклад, *die Biene* «воша». У ідіомі *eine lahme Ente* – «культуюча людина», також «підбитий корабель» (обидві метафори виникли на основі схожості з пошкодженим водоплавним птахом) у смисловій структурі *Ente* виокремлюється лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) «неправдива інформація у пресі», тож вислів *die Ente ist geplatzt* – метафора на основі порівняння з надувною дитячою іграшкою у формі каченяти. Наступний ЛСВ зі значенням «посудина в медицині» – метафора на основі асоціації з качкою предмета, який часто занурюють у воду. Далі розглядається варіант значення в ідіомі *wie eine bleierne Ente schwimmen* – «плавати, як сокира», тому що предмет із свинцю у воді тоне (метафора на основі східності ознак). Зазначений останнім у смисловій структурі (СС) лексико-семантичний варіант *kalte Ente* – «холодний крешон», це, вірогідно, випадок «народної етимології», коли замість *Ende* стало *Ente*, що не має відношення до зооморфізмів.

Розглянемо наступну пару прикладів з багатозначними зооморфізмами. Наприклад, *der Kuckuck* – «озоуля» (птаха з певними ознаками) – пряме значення. «Дурень, роззява» – метафоричний перенос на основі асоціації з тим, що ця птиця розгубила яйця у чужому гнізді. У смисловій структурі нім. *der Kuckuck*, окрім прямого значення, виокремлюється й переносні значення, які притаманні розмовній мові: 1) «нечиста сила» (синонім *Teufel*): *der Kuckuck hat es gesehen* – «це чортівня»; 2) «*j-n zum Kuckuck jagen* – «прогнати до дідька»; 3) зневажливе найменування печатки із зображенням орла – метафора на основі асоціації з зовнішнім видом птаха: *auf etwas klebt der Kuckuck* – «запечатано»; «похідна кухня» – метафора на основі асоціації з людиною, що голосно кричить, щоб зібрати до обіду солдат із окопів.

У метафорі важливе місце має явище вторинної номінації, яка полягає в непрямому відображенні позамовного об'єкта, опосередкованого попереднім значенням слова, ті чи інші ознаки якого грають роль внутрішньої форми, переходячи в новий смисловий зміст, тобто використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання. У результаті перенесення вторинної номінації між варіантами розчленованого найменування встановлюються семантичні відносини, характерні для певної групи метафоричних зрушень, заснованих на перерозподілі семантичних ознак. Образність зооморфних порівнянь і метафор, відбір релевантних ознак, що створюють образ, і орієнтація на адресата складають облік його здібностей. Порівняння і метафора розуміються не лише інтелектуально, але й оцінюючи образ, що лежить у їх основі. Вони емоційно сприймають цей образ і співвідносять його із шкалою емотивно-позитивних або негативних реакцій, детермінованих національно-культурними поняттями. У сучасній німецькій мові існують деякі приклади: напр. *der Fuchs* – «кінь рудої масті», *der Fuchs* – «денний метелик з жовтими чи червоними крильцями» [Duden].

Розглянемо декілька прикладів, коли зберігається первинне значення, а також виникає переносне. Наприклад, лексема *das Bärchen*, основним лексичним значення якої є «ведмежа, дитинча ведмеда», набуває метафоричного значення «незграба, нечема», а лексема *der Äffler* має основне значення «наслідувач», тобто сема «тварина» втрачена. У випадку з першою одиницею прослідковується безпосередній зв'язок семантики окремих компонентів лексеми та її підсумкового значення «ведмежа», це пояснюється прозорою семантикою суфікса *-chen*, а в результаті переносу воно набуло нове, образне значення «незграба, нечема». Лексема *der Äffler* утворилась за допомогою суфікса *-er*, який позначає особу, діяча, й основа іменника вже в переносному значенні (доказом є наявність в мові лексем *affig, äffen, affen* тощо з загальною семою «наслідування»). Таким чином, на базі семи «наслідування» виник новий лексико-семантичний варіант слова, а первинне значення лексеми *Affe* – «мавпа» втрачено; ми маємо справу з семантичною модифікацією первинного значення.

У сучасній німецькій мові є приклади не тільки суфіксації, але й контамінації. Так, іменник *der Krokodackel* утворений шляхом злиття двох

зоонімів, *das Krokodil* і *der Dackel*. Одне із тлумачень: «*Kosename für den Partner. Der Begriff trifft dabei auf Menschen zu, die ihren Partner gerne anknabbern und dreinschauen wie ein Dackel – eben lieb und treu*»). Також є пряме порівняння з такою, що засноване на уявленні про вірність й відданість цих тварин. Однак загальних сем зі словом крокодил ми не виявили. Крім афіксації й контамінації в мові є приклад

скорочення: *der Dinosaurier* – *der Dino*. Скорочений варіант в сучасній мові має значення «літня людина».

Розглянемо семантику одного okazionalізма як результату конверсії, переходу прикметника до іменника. Іменник складається із зооніма *Hamster* і суфікса – *haft*, який свідчить про: 1) наявність чого-н. 2) на схожість, подібність, характер чого-н.; таким чином, утворений іменник позначає «властивий хом'яку, хом'яковий».

Дієслова із зоокомпонентом представлені в німецькій мові достатньо широко. Ця група містить метафори, наприклад, *äffen, büffeln, hamstern*. Особливістю даної групи є багатозначність більшості дериватів-дієслів. Це можна пояснити тим, що в дієслівній лексемі актуалізуються декілька смислів, тому що дієслівні суфікси не створюють за своєю семантикою деривата, тим самим дозволяють значенню змінюватися в декількох напрямках, у той час як суфікси іменників несуть певне граматичне чи семантичне навантаження. Наприклад, суфікс *-er* завжди означає діяча, а суфікс *-chen* надає лексемі димінутивне значення. Проілюструємо декілька прикладів. У дериватів-іменників семантика достатньо прозора, пор.: *das Gänschen* – дурочка (пор. *die Gans* – дуга), а у дієслів-дериватів, утворених за допомогою додавання елементів *-en* чи *-ern*, граматичним значенням яких є приналежність лексеми до класу дієслів, семантика дієслів повністю визначається зоонімом, його значенням, яке актуалізується в конкретній мовній ситуації. Наприклад, лексема *eseln* має закріплені в мові значення: 1) важко працювати; працювати, не розігнувши спину; надірватися; 2) учинити дурість, чинити безглуздо; 3) жартувати (над кимось), дурити (кого-н.) [Duden]. На наведеному прикладі можемо зазначити, які особливості образу віслюка знайшли відображення в метафорі: по-перше, це здатність завзято (уперто) й багато працювати, по-друге, віслюку приписують дурість (дурниці), а з цього значення розвивається й третє значення – «висміювати кого-н., виставляти кого-н. дурнем».

Таким чином, зооніми активно вживаються в процесах розширення лексичного складу мови, як шляхом появи нових значень, так і за допомогою утворення дериватних лексем (особливо іменників). Словоутворювальні афікси можуть сильно трансформувати лексичне значення зооніма, або змінити відтінок значення, надати лексемі пейоративної чи меліоративної конотації. Композити із зоокомпонентом складають достатньо велику частину лексичного складу німецької мови. Наведені нами лексеми мають у мові закріплені переносні значення, чи вже метафоризоване значення актуалізується у компози-та безпосередньо в контексті. У структурному аспекті особливу зацікавленість представляє група композитів, в яких зоонім стоїть на першому місці. Зооніми надають лексемі різних конотацій: можуть виражати позитивне чи негативне відношення до предмету, а можуть слугувати маркером експресивності композита. Перспективу дослідження ми бачимо у більш детальному розгляді даної групи лексем, у першу чергу, у семантичному аспекті.

Тематична організація зооморфізмів для характеристики людини демонструє подібності й відмінності відображення фрагментів мовної картини світу при її об'єктивності й цілісності, специфічності для кожної мови, внутрішні й зовнішні властивості людини, її поведінку.

Література

1. Болдырев Н.Н., Бабина Л.В. Вторичная репрезентация как особый тип представления знаний в языке // Филологические науки, 2001. -, №4. – С. 79-86
2. Гутман Е.А. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик / Е.А. Гутман. – Мю: Наука, 1997. – С. 147-165
3. Киприянова А.А. Функциональные собенности зооморфизмов (на матери але фразеологии и паремиологии руського, англійського, французького и новогреческого языков). Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 1999. – С. 4-23
4. Левковская К.А. Немецкий язык. Фонетика, грамматика, лексика: Учебник. – М., 2004. – 368 с.
5. Складарская Г.Н. Метафора в системе языка. – СПб., 2004.
6. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка / Под ред. Т.В. Строевой. – М., 2007.
7. Телия В.Н. Вторичная номинация и её виды / В.Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977.

Basyuk Tatiana

teacher of “English for Sciences” department
Lviv Ivan Franko National University

Krasovska Iryna

teacher of “International Relations” department
Lviv Ivan Franko National University

Keywords: communication, conversation, culture, motivation, fluency, intercultural relations, cultural context, tolerance, competence.

CULTURE UNDERSTANDING AS A KEY ASPECT OF A PERSON’S INTEGRATION INTO GLOBALISATION PROCESS

The world today is characterized by an ever growing number of contacts resulting in communication between people with different linguistic and cultural backgrounds. This communication takes place because of contacts within the areas of business, military cooperation, science, education, massmedia, entertainment, tourism but also because of immigration brought about by labor shortage or political conflicts.

In all these contacts, there is communication which needs to be as constructive as possible, without misunderstandings and breakdowns. It is our belief that research on the nature of linguistic and cultural similarities and differences here can play a positive and constructive role.

People often think that speaking another language fluently is what intercultural communication is all about. Of course, speaking the local language is extremely helpful. However, social interaction is about much more than language skills. Obviously, as the very phrase suggests, intercultural communication is about cross-cultural competency rather than about language only [9]. So what *does* it mean? And why should it matter to you?

Inter- comes from the Latin word for “between”, and the dictionary defines “communication” as “exchanging information”. Therefore, Intercultural communication refers to exchanging information between people from different cultures [5]. Sounds very easy, doesn’t it? It’s the “cultures” part of this simple definition where things start getting a tad complicated.

Academic researchers often start out with the observation that “culture” is a word with a very vague meaning. Or rather, a word with lots of different meanings. A groundbreaking study by two anthropologists in the 1950s found that there were no less than 164 definitions of the word. To understand what intercultural communication is all about, you first need a good grasp of what “culture” refers to [5].

When talking about culture in everyday conversation, the word might refer to high-brow interests: intellectualism, literature, the fine arts, etc. One mistake that many people make is to assume that a foreign country’s culture is just this: heritage and arts, food and table manners, social etiquette and family life, festivals and rituals. In fact, experts call this assumption one of the dominant myths about culture. Actually, the word “culture” has a number of meanings, but in its widest sense it refers to everything that makes up the identity of a particular group of people, society or nation.

Geography- the general terrain and physical features such as mountains, rivers, proximity to the sea, whether there is a coastline;

Climate- weather conditions in different seasons, length of seasons, average temperatures and types of extreme weather if appropriate, e.g. hurricanes, typhoons, droughts;

Language- written and spoken means of communication used by particular group of people; this may include particular dialects, and characteristic of grammar, vocabulary and pronunciation;

Cuisine- a particular style of cooking; this will include specialities, unusual dishes and staple diet of a particular area, e.g. rice, potatoes, pasta;

Values- things which are considered important to people and tend to guide their lives, e.g. attitudes to family, money, honesty, superstitions, nature, animals;

The arts- characteristic styles of music, theatre, film, painting, opera, literature, etc. and their relative importance and status;

Religion- particular faith/belief systems, e.g. Islam, Christianity, Buddhism, Judaism, including sects within a particular tradition;

Rules of behavior – unspoken/ unwritten way of doing things, e.g. rules of etiquette and manners regarding how to eat, socialize, dress, drive, greet and address each other; punctuality, tipping, the way people treat each other (male/female/adults/ children), etc.;

Customs/ Traditions- particular national/ public holidays, feast days, festivals (e.g. carnivals), commemorations, anniversaries and activities associated with and performed on these occasions;

Historical events- (civil) wars, invasions, revolutions, famines, natural disasters etc;

Life rituals- birth, marriage, maturity, employment, retirement, death, and how these are treated;

Institutions- the political system and type of government and/or monarchy, the legal system, education, financial system;

Architecture- characteristic style of buildings and interior design; also common building materials used, ratio of old/ new buildings, the built environment and its heritage. (Professor Mancini. Institute of Cultural Studies (ICS))

All in all, as Ludwig Wittgenstein, a German philosopher said: *'The limits of my language mean the limits of my world'*.

Actually, what you can see and touch is only the smallest part of a different culture. Some teachers like using the "iceberg model" in their lectures. Cultures should rather be regarded as an iceberg. 7/8 of an iceberg are hidden from your view. So, if you want to avoid ending up like the *Titanic* during your time as an expat, it's best to obtain some basic information about intercultural communication.

For the proper name of the field "Intercultural Communication" credit is often given to American anthropologist Edward T. Hall, who used it for the first time in his book *The Silent Language* in 1959 [4]. The book is sometimes called "the field's founding document."

Prior to publishing the book, Hall was a staff member at the Foreign Service Institute, USA (1951-1955), where he, together with his colleagues, worked out what can be called the first original paradigm for Intercultural Communication:

Main elements of Hall's paradigm for Intercultural Communication were:

- systematic empirical study and the classification of nonverbal communication (defined as communication that does not involve the exchange of words)
- emphasis, especially in nonverbal communication, on the out-of-conscious level of information-exchange

- focus on intercultural communication, not as earlier on macrolevel monocultural studies
- a non-judgmental view toward and acceptance of cultural differences
- participatory training methods in Intercultural Communication.

The beginning of Intercultural Communication was for applied purposes rather than for theoretical considerations: Training was the main issue. The first target audience comprised American diplomats and development personnel whose intercultural skills had to be improved [4].

From the Foreign Service Institute, Intercultural Communication teaching and training spread to the universities and other organizations. University courses were given and academic textbooks in Intercultural Communication started to appear in the USA in a larger scale in the 1970s. In Europe, the first university courses in Intercultural Communication took place in the 1980s. The University of Jyväskylä has been one of the pioneers in the field [12]. In Ukraine it was a top priority of the *Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine to establish* the Department of Cross-cultural Communication which was founded on September 7, 2009. It is responsible for the provision of high quality teaching and research facilities for Year 3-5 students of English Philology in Educational and Research Institute of Foreign Philology. Although this course was introduced a little bit later, both teachers and students are actively involved in the development of the process to foster the European integration of Ukraine.

From the earlier, more applied focus on teaching and training, Intercultural Communication has in the recent decades developed and matured also as an academic field with its own theory building.

It is important to highlight that a person's motivation for communicating with people from other cultures must be considered as a key factor. Let's take into account the issue of Intercultural Communication Competence (ICC) which is inevitable part of international relations. Intercultural communication competence is the ability to communicate effectively and appropriately in various cultural contexts. There are numerous components of Intercultural Communication Competence. Some key components include motivation, self- and other knowledge, and tolerance for uncertainty [6].

Motivation refers to the root of a person's desire to foster intercultural relationships and can be intrinsic or extrinsic [6]. If a person has a healthy curiosity that drives him or her toward intercultural encounters in order to learn more about self and others, then there is a foundation from which to build additional competence-relevant attitudes and skills. This intrinsic motivation makes intercultural communication a voluntary, rewarding, and lifelong learning process. Motivation can also be extrinsic, meaning that the desire for intercultural communication is driven by an outside reward like money, power, or recognition. While both types of motivation can contribute to ICC, context may further enhance or impede a person's motivation to communicate across cultures.

Knowledge supplements motivation and is an important part of building ICC. Knowledge includes self- and other-awareness, mindfulness, and cognitive flexibility. Building knowledge of our own cultures, identities, and communication patterns takes more than passive experience [6]. We learn who we are through our interactions with others. Developing cultural self-awareness often requires us to get out of our comfort zones. Listening to people who are different from us is a key component of developing self-knowledge. This

may be uncomfortable, because we may realize that people think of our identities differently than we thought.

The most effective way to develop other-knowledge is by direct and thoughtful encounters with other cultures. People may not readily have these opportunities for a variety of reasons. However, many of us still only interact with people who are similar to us. Even in a racially diverse educational setting, for example, people often group off with people of their own race. Because of this, we may have to make a determined effort to interact with other cultures or rely on educational sources like college classes, books, or documentaries [7]. Learning another language is also a good way to learn about a culture, because you can then read the news or watch movies in the native language, which can offer insights that are lost in translation. It is important to note though that we must evaluate the credibility of the source of our knowledge, whether it is a book, person, or other source. Also, knowledge of another language does not automatically equate to ICC.

Motivation and knowledge can inform us as we gain new experiences, but how we feel in the moment of intercultural encounters is also important. Tolerance for uncertainty refers to an individual's attitude about and level of comfort in uncertain situations [7]. Some people perform better in uncertain situations than others, and intercultural encounters often bring up uncertainty. Whether communicating with someone of a different gender, race, or nationality, we are often wondering what we should or shouldn't do or say. For example Oriental cultures are completely different, in other words 'reserved' from European or American mentality. It particularly can be observed in business world and international relations. Situations of uncertainty most often become clearer as they progress, but the anxiety that an individual with a low tolerance for uncertainty feels may lead them to leave the situation or otherwise communicate in a less competent manner. Individuals with a high tolerance for uncertainty may exhibit more patience, waiting on new information to become available or seeking out information, which may then increase the understanding of the situation and lead to a more successful outcome [8]. Individuals who are intrinsically motivated toward intercultural communication may have a higher tolerance for uncertainty, in that their curiosity leads them to engage with others who are different because they find the self- and other-knowledge gained rewarding.

What is more important, Competence enables us to better cope with the unexpected, adapt to the nonroutine, and connect to uncommon frameworks. So, how can ICC be built and achieved? Two main ways to build ICC are through experiential learning and reflective practices [3]. We must first realize that competence isn't any one thing. Part of being competent means that you can assess new situations and adapt your existing knowledge to the new contexts. What it means to be competent will vary depending on your physical location, your role (personal, professional, etc.), and your life stage, among other things. Sometimes we will know or be able to figure out what is expected of us in a given situation, but sometimes we may need to act in unexpected ways to meet the needs of a situation. A good example can be the profession of diplomats and ambassadors who represent their home countries in the international arena. They should possess the highest level of intercultural competence and tolerance and, of course, handle unpredictable situations and be flexible when achieving common understanding.

Developing ICC is a complex learning process. At the basic level of learning, we accumulate knowledge and assimilate it into our existing frameworks. But accumulated

knowledge doesn't necessarily help us in situations where we have to apply that knowledge. Transformative learning takes place at the highest levels and occurs when we encounter situations that challenge our accumulated knowledge and our ability to accommodate that knowledge to manage a real-world situation [6].

To summarize, in order to achieve success in intercultural communication which is becoming an inevitable part of our everyday life is to have a perfect command of Intercultural Communication Competence. There are many reasons but the most important among them are:

The self-awareness imperative which involves increasing understanding of our own location in larger social, political, and historical contexts;

The demographic imperative includes the changing domestic and international migration—raising questions of class and religious diversity;

The economic imperative highlights issues of globalization and the challenges for increased cultural understanding needed to reach the global market;

The technological imperative gives us increasing information and increased contact with people who are similar and different from us. Increased use of communication technology also raises questions about identity and access to these technologies;

The peace imperative involves working through issues of colonialism, economic disparities, and racial, ethnic, and religious differences;

The ethical imperative calls for an understanding of the universalist, relativist, and dialogic approach to ethical issues.

Of course, it is impossible to master all of these skills at once, sometimes it takes the whole life to do it but without them you can not possess a clear understanding of any other foreign culture.

REFERENCES

1. Barkow, Jerome H./ Cosmides, Leda/ Tooby, John (eds.) 1992. *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. Oxford: Oxford University Press.
2. Barrett, Lisa Feldman/ Lindquist, Kristen A./ Gendron, Maria 2007. Language as context for the perception of emotion, *Trends in Cognitive Sciences*. 11/8, 327-332.
3. Furio Bednarz, "Building Up Intercultural Competences: Challenges and Learning Processes," in *Building Intercultural Competencies: A Handbook for Professionals in Education, Social Work, and Health Care*, eds. Maria Giovanna Onorati and Furio Bednarz (Leuven, Belgium: Acco, 2010), 39.
4. Hall, Edward T. 1959. *The Silent Language*. New York: Doubleday & Company. Garden City., 242
5. *International Encyclopedia of Communications*/Ed. in Chief E. Barnouw. – Vol.1. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1989. – 462 p.
6. Judith N. Martin and Thomas K. Nakayama, *Intercultural Communication in Contexts*, 5th ed. (Boston, MA: McGraw-Hill, 2010), 465.
7. Lyons, Anthony/ Kashima, Yoshihisa 2001. The reproduction of culture: Communication processes tend to maintain cultural stereotypes. *Social Cognition*. 19/3, 372-394.
8. Margaret D. Pusch, "The Interculturally Competent Global Leader," in *The Sage Handbook of Intercultural Competence*, ed. Darla K. Deardorff (Thousand Oaks, CA: Sage, 2009), 69.

9. Samovar, Larry A. / Porter, Richard E. (eds.) 1997. Intercultural Communication: A Reader. New York: Wadsworth
10. Samovar, Larry A. / Porter, Richard E./ McDaniel, Edwin R. (eds.) 2006. Intercultural Communication. A Reader. New York: Thomson Wadsworth.
11. Scollon, Ron / Scollon, Suzanne Wong 2001. Intercultural communication. Oxford: Blackwell.
12. Ting-Toomey, Stella 1999. Communication across Cultures. New York: Guilford.

Мороз А. В.

Кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра сучасних європейських мов
Чернівецького торговельно-економічного інституту
КНТЕУ

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ ТЕРМІНА В ТЕРМІНОСИСТЕМІ ТОРГІВЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Ключові слова: дефініція, терміносистема торгівлі, термін, дефінітивність термінологічних одиниць, значення.

Key words: definition, terminological trade system, term, definitiveness of terminological units, meaning.

Проблемі дослідження дефініцій присвятили свої праці велика кількість мовознавців, серед яких І. Е. Анічков, Т. Гоббс, Л. Дрозд, Дж. С. Мілл, А. В. Суперанська, С. Д. Шелов та багато інших.

Дефініція терміна за визначенням Н. І. Кондакова – це „речення, яке описує суттєві та характерні ознаки предметів або речення, яке розкриває значення відповідного терміна“ [7]. Або, як стверджує А. С. Герд, це найбільш зручний, звичний, простий, місткий та короткий тип представлення семантики терміна. Це основний вид стислого семантичного представлення знань у підручниках, словниках, енциклопедіях [4]. В останні роки мовознавцями активно вивчається співвідношення термінів та дефініцій. Проте не існує загальноприйнятої відповіді на питання чи обов'язковою ознакою терміна є наявність при ньому дефініції. Як показує практика, існують терміни, які не мають дефініції (коли галузь знань лише формується або знаходиться у процесі докорінної перебудови); з іншого боку, є дефініції, яким не відповідає або для яких не знайдено задовільний термін, виражений словом або словосполученням; із третьої сторони – терміни, які мають багато дефініцій. Тому ми притримуємось думки В. М. Лейчика, що твердження того, що термін має дефініцію або потребує дефініції, слід визнати неточним.

Досліджуючи проблему дефінітивності термінологічних одиниць на матеріалі німецької та української фахової мови торгівлі, необхідно розглянути питання про можливості опису чи тлумачення значення. Щоб термін точно відповідав поняттю, що термінується, його створення супроводжується введенням дефініції, яка відноситься і до поняття, що термінується, і до слова (терміна), яке його позначає. Дефініція може з необхідним ступенем достовірності відобразити головні інформаційні характеристики предмета, тобто однозначно вказати на нього, визначити його місце серед інших предметів, виділити системні особливості і т. д. Дефініція терміна дає загальне уявлення про предмет, який визначається, запобігає двозначності, яка може виникнути при вживанні терміна. Від дефініції вимагається лише лінгвістичний опис значення – і не більше. Дефініційний опис і дефініційний аналіз значень лексичних одиниць природної мови – необхідна основа словника значень, яка базується на мовній реальності, а не на всьому змісті поняття. Більшість лінгвістів також виходить

із того, що будь-який опис чи пояснення значення слова – це спроба вивести його дефініції [1; 2; 11, 134-140].

Погоджуюсь із твердженням, що „мінімальна дефініція значення будь-якої одиниці – це перелік семантичних компонентів, необхідних і достатніх для відмежування (в парадигматичному плані) даного значення від значень усіх інших одиниць мови“ [6, 58].

Предмети, яким дається дефініція, найчастіше виділяються, як стверджує М. Н. Володіна, через „найближчий рід“ (genus proximum) та „видову відмінність“ (differentia specifica) [3, 21]. Спочатку підкреслюється щось характерне для цілого ряду по-своєму рівних об'єктів, а потім визначається щось специфічне, що властиве лише даному об'єктові. Наприклад: валютний курс – співвідносна ціна (або курс) (найближчий рід), що використовується для обміну однієї валюти на іншу, на золото чи на спеціальні права запозичення (видова відмінність).

Найбільш типовий вид термінів терміносистеми торгівлі в німецькій мові – однослівний (терміни-назви), який може бути одно- і більше основний: *der Export – експорт, вивіз, die Gesamtverschuldung – загальна заборгованість, der Geschäftsaußführungsvertrag – договір-доручення*. Що стосується української мови, то як показало проведене дослідження, тут переважають терміни зі структурною моделлю а + S (*валовий обіг, торговельний союз, гуртовий торговець*), а далі слідують однослівні терміни (*комерсант, дефект, марка*) Але існують також в обох мовах терміни фрази, чи терміни описи: *Käufe in großen Mengen – оптові закупки, disponibles Kapital – вільний капітал; різниця між прибутками і витратами, товари широкого вжитку, підприємство сфери обслуговування*. Дефініції термінів, як правило, подаються у вигляді фраз. Описова фраза характеризує будь-який об'єкт. Однотипних об'єктів, які підходять під цю характеристику, може бути декілька. Але навіть якщо б не було жодного із них, фраза все одно зрозуміла, якщо вона характеризує те, що може бути охарактеризоване“ [12, 25].

Саме тлумачний словник має на меті об'єктивувати значення слова та зафіксувати його у вигляді дефініції. Суть цієї операції полягає в тому, що значення слів чи словосполучень, які визначаються, характеризується з допомогою слів, значення яких вважається відомим.

Для даного дослідження використовувалися дефініції відомих словників, які були укладені авторитетними групами мовознавців і слугують достовірним джерелом інформації про значення та семантичну структуру слова. За переконанням Т. Р. Кияка [6, 34], в тлумачному чи термінологічному словниках фіксується сукупність ознак предмета, необхідна і достатня для його виділення серед решти предметів, інші ж ознаки відносяться до галузі енциклопедичних даних про предмет і не повинні наводитися в таких словниках.

Дефініції формуються у процесі наукового дослідження та складають важливу частину наукових теорій. Вони мають тимчасовий характер, тому що постійно змінюються через вплив поглибленого наукового знання внаслідок прогресу науки й техніки. Таким чином, дефініція – це своєрідний результат процесу визначення поняття.

Кожна концепція значення торкається низки інших важливих мовних категорій, а саме: „смісл“, „зміст“, „поняття“, які постійно та безпосередньо пов'язані, взаємопроникають та взаємозбагачуються.

Термін дорівнює своїй дефініції, а дефініція – обсягу поняття й передає його основний зміст.

Дефініція дає мінімум даних, необхідних для розуміння, сприйняття та розмежування один від одного окремих понять. Але дефініція не вичерпує поняття [10, 161].

Для терміна, який виступає носієм спеціальної інформації в рамках конкретної термінологічної системи, „пошук свого простору всередині пізнання“ перед усім пов’язаний з необхідністю класифікуючої понятійної дефініції, тобто визначення через найбільш рід та видову відмінність.

Можливість фіксувати ієрархічну підлеглість за допомогою особливих словотвірних засобів, які несуть відповідну термінологічну інформацію, найчіткіше проявляється у сфері термінології.

Доповнення та уточнення, які вносяться в дефініцію терміна, свідчать про безперервний процес пізнавальної діяльності людини.

Конденсуючи спеціальну інформацію, термін являє собою коротке пізнання, яке резюмує довгу серію суджень, що свідчить про позитивний характер семантики терміна, який базується на дефініції.

У науково-технічному тексті виділяють наступні види дефініцій:

1. Дефініція – еквівалент окремо взятого слова чи атрибутивного комплексу іменної групи (дефініція-слово), наприклад: *die Expansion – das Wachsen* (експансія – ріст), *die Kooperation – die Zusammenarbeit* (кооперація – співпраця). Дефініція-слово або дефініція-мінімум ідентифікує поняття, вказуючи на видову субкатегорію, називаючи мінімальну кількість ідентифікуючих ознак даного поняття.

2. Дефініція – еквівалент фрази як окремого речення з предикативним зв’язком, а також складносурядного та складнопідрядного речення (дефініція-фраза), наприклад: *die Lieferung – das Liefern einer Ware* (поставка – постачання товару), *die Marke – eine Sorte einer Ware mit einem bestimmten Namen* (марка – сорт товару з певною назвою). Дефініція-фраза може розглядатися як дефініційна думка про поняття, вказуючи на місце у певній класифікації понять, та містить достатній обсяг інформації про ті чи інші концептуальні ознаки, які є складовими структури позначуваного поняття.

3. Дефініція – еквівалент сукупності речень (дефініція-опис) [5, 228], наприклад: *die Messe – eine Ausstellung, auf der neue Artikel vorgestellt werden* (ярмарок – виставка, на якій представляється новий товар); *der Gewinn – das Geld, das jemand oder ein Unternehmen bei einem Geschäft (z. B. beim Verkauf einer Ware) verdient* (nachdem alle Kosten wie Lohn, Miete oder Ähnliches bezahlt sind) (прибуток – гроші, які певна особа або підприємство заробили під час певної операції, напр., через продаж товару (після сплати всіх витрат таких, як зарплата, оренда і т. д.)). Дефініція-опис – це як детальне тлумачення поняття, яке розширює уявлення про його характерні ознаки, що супроводжується його максимально деталізованою дескрипцією через ілюстративні приклади.

Наявність дефініції особливо важлива для термінів, утворених семантичним способом номінації. Саме вона звужує значення загальнолітературного слова й доводить його до розряду спеціальних одиниць. Лише з допомогою дефініції встановлюється нетотожність таких слів: у фаховій мові торгівлі термін *die Realisierung – der Verkauf von Waren oder/und Dienstleistungen* (реалізація – продаж товарів або/і послуг);

у загальнолітературній мові слово *die Realisierung* (реалізація) має значення *die Verwirklichung davon, das man (schon lange) geplant hat* (здійснення того, що (вже давно) планували).

Проаналізувавши терміни фахової мови торгівлі, погоджуюсь із думкою О. О. Реформатського [9], що значення терміна у формі його дефініції, визначення не передає всього змісту поняття і тому ніколи з ним не співпадає. Семантику будь-якого терміна утворюють знання про об'єкти, факти, явища, про їхні взаємозв'язки з іншими явищами. Дефініція може з необхідним ступенем достовірності відобразити головні інформаційні характеристики терміна, однозначно вказати на його місце в терміносистемі та виділити системні особливості.

Література

1. Александрова Г. А. Словообразовательные процессы в научно-технической терминологии (на материале французского языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. / Г. А. Александрова. – К., 1975. – 182 с.
2. Алефіренко М. Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 35-41.
3. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М. Н. Володина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – С. 20 – 39.
4. Герд А. С. Ещё раз о значении термина // Лингвистические аспекты терминологии / А. С. Герд. – Воронеж, 1980. – С. 3-9.
5. Дмитрасевич Р. Я. Англійські юридичні професіоналізми та способи їхнього утворення / Р. Я. Дмитрасевич // Нова філологія: зб. наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С. 179-185.
6. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Т. Р. Кияк. – Львов: Вища школа, 1988. – 162 с.
7. Кондаков Н. И. Логический словарь / Н. И. Кондаков. – М., 1971.
8. Проблематика определений терминов в словарях разных типов / ред. кол. С. Г. Бархударов / председ. / и др. – Л.: Наука, ЛО, 1976. – 266 с.
9. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики / А. А. Реформатский. – М., 1968. – С. 103-125.
10. Суперанская А. В. Общая терминология. Терминологическая деятельность. Изд. 2-е, стереотипное / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 288 с.
11. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы. На материале английского языка – 3 изд. / А. А. Уфимцева. – М., 2010. – 288 с.
12. Stebbing L. S. A modern introduction to logic / L. S. Stebbing. – London, 1930. – P. 25.

THE THEMATIC DISTRIBUTION AND EMOTIONAL EVALUATION OF TWITTER AND FACEBOOK SLANG NEOLOGISMS

Key words: emotional evaluation, slang neologism, innovation, social networking site, thematic groups, semantics.

Neologisms stand for innovation in every language. New words are created every day and their number in English language is growing fast, especially in informational technologies. The growing popularity of Facebook and Twitter social networking sites creates favorable conditions for the emergence of newly coined lexical units in this sphere.

The main thematic groups and subgroups of slang neologisms in the sphere are highlighted. They are: “the users of social networking sites”, for example, *tweetthief/tweet-stealer n* – a person who steals jokes and material from people on Twitter and tweets them as if they were their own, with no attribution, re-tweet, or credit given. This group is quite numerous and it’s painful to single out here such subgroups as: 1. «twitter society**» (*twitterdom n* – a particular domain or field of twitter communication); 2. «**friends**» (*pity friend n,v* – to accept a friend request on Facebook out of pity); 3. «**women**» (*SNST – The Social Network Status Tease n* – is an easy-going girl who posts “cute” or sometimes vulgar comments and jokes on her Facebook page, with the hope that she will get a long thread of responses from guys [1,2,3].**

The group which represents such notion as «like» is also very interesting and numerous, for instance: *likewhore n* – 1. a person who constantly «likes» every status that other users post on facebook. 2. a person who posts certain types of photos or posts on Facebook just to get likes; there are also slang neologisms which represent «status»: *statusry n* – the art of making facebook statuses that are valuable to other users and not annoying; «follow**»: (*a)followgy n*– a written statement on Twitter intended to be seen and retweeted by one’s followers expressing the regret for having done or said something that is being criticized; «**addiction**»: *tweetaholics (tweet + alcoholics) n* – one who exhibits an obsessive need for or interest in Twitter; «**Twitter language**»: *twitterese n* – the language or diction used in posting Twitter messages; «**personal life**»: *twittercouple n* – a relationship between two people on Twitter. They may not even know each other in real life; «**restriction of Twitter use**», for example: *twitterectomy (Twitter + ectomy) n* – to ban or remove Twitter for some period of time (e.g. from a workplace, venue, city or country); «**financial operations**»: *microfunding n* – using Twitter and other forms of microblogging to raise money for nonprofits and charity donations; «**emotional state**»: *twitterage n* – mass anger and hysteria that follows any failure on the part of Twitter. Also associated with disproportionate public expression of any online behavior; «**types of messages**», for instance, the message that contains spam is called *speet (spam + tweet) n*. Here one should single out two subgroups: 1. **typing a message** (*tweetfart n* – a mental lapse, when you start typing a tweet and forget**

what you were typing (similar to a «brainfart» when you forget what you were about to say; **2. sending a message** (*tweeter tease v* – to send a tweet about a future upcoming event and then don't inform the followers about it; the next group is «**search of the information**», for example: *stalk v* – the act of monitoring another person's activity (status updates, photo uploads, photo comments, wall posts, group memberships, attended events, mutual friends, etc.) on the Facebook social network; «**abstract phenomena**»: *twitterism n* – deep insights about life in 140 chars or less; «**celebrity**»: *twincess n* (Twitter + princess) – a member of the Royal family who has account on Twitter. «**events**: *Follow Friday n* – a weekly event hosted at the social networking site Twitter. It's time, when one user can recommend his or her followers to follow more people [1,2,3].

The emotive-evaluative component in the structure of slang neologisms in the relevant thematic groups is analyzed. The expression of positive (*twitteration*), neutral (*twitterese*) and negative (*facehooked*) emotional evaluation of these neologisms at the word and phrase level is looked into, the transformation of these types of evaluations is traced back. For example, meliorative *mommy*, interacting with morpheme *twitter*, forms a new word *twittermommy* (one who is a worthless mom in real life but often posts photos with her kids like #lovemybaby #myworld). The largest number of neologisms that has negative connotation belong to the group called «categories of users on social networking services» also «emotional state» and «addiction». A small number of slang neologisms have a positive connotation, most of them belong to the group «personal life», «events» and «women». Neutral connotation is peculiar to neologism the major number of which is classified as «abstract phenomena» and «financial operations». We often find examples with ironic, dismissive and rude meaning and less with neutral, positive emotional evaluation is even less common than neutral. We have also found that a significant number of slang neologisms belong to Twitter social networking site.

In general, social networking sites as a product of information revolution is an open system that is constantly changing and rapidly updated with new linguistic units by various branches of human life and activity.

References

1. Twittonary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://twittonary.com>
2. Urban Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://uk.urbandictionary.com>
3. Word Spy [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.wordspy.com>

Романенко В.Г.

Студентка 4 курсу факультету іноземної філології

Науковий керівник – *Мироненко Т.П.*

к. п. н., доцент кафедри англійської філології

МНУ імені В.О. Сухомлинського, Україна, м. Миколаїв

ВПЛИВ ФАН-ПРОЗИ ЗА МОТИВАМИ АМЕРИКАНСЬКОЇ ГРАФІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Ключові слова: американська графічна література, комікс, фан-проза, інтертекстуальність, фанфікшен.

Keywords: American graphic literature, comics, fan-prose, intertextuality, fan fiction.

Розвиток сучасної літератури в Україні набирає оберти, щороку у книжкових магазинах з'являється все більше нових авторів, у бібліотеках ми бачимо велику кількість нових книжок. Література є дзеркалом соціуму, якому притаманно відображення проблем суспільства.

Процес глобалізації впливає на розвиток інформаційної культури, зокрема в нашому дослідженні доведено вплив процесу глобалізації на розвиток творчої діяльності молоді, яка почала читати та розміщувати їх твори на спеціалізованих сайтах, що підвищує мотивацію для розвитку творчої активності молоді.

Як правило, під час підліткового вік – сприятливий для розширення кругозору. Людина під час старшого підліткового віку (15-17 років) надихається улюбленими книжками, серіалами або фільмами. Діти, що мають хист до літератури пишуть альтернативні кінцівки своїх улюблених творів, або навіть і сюжети. Цей вид літератури називається «фан-проза» – це художня література твори, написані шанувальниками будь-якого твору мистецтва і створені на його основі. Отже, фан-проза – це твори на основі твору. Основою фан-прози є інтертекстуальність. Фанатські твори звичайно пишуться, щоб «заповнити можливі прогалини» в оповіданні оригінального твору, існують на основі недовомленості, чіпляючись за окремі деталі в оригіналі, намагаючись описати або минуле, або майбутнє, або неосвітлені моменти життя персонажів у «справжньому», описуваному автором оригіналу. Найчастіше фан-проза – це продовження популярних книг, сюжетів кінофільмів і серіалів, і побудовані вони на цікавості істинного шанувальника: «А що, якщо...?». Такі фан-твори цікаві в першу чергу фанатам оригіналу, з розрахунком на яких і пишуться [1]. Основою написання фан-прози є такий художній прийом, як інтертекстуальність.

Із поширенням впливу західної культури на українську культуру, сучасним читачам відкрилася можливість поринути у світ американської графічної літератури. Графічна література (комікс) – це жанр масової літератури, серія яскравих картинок (чорно білих або кольорових), розташованих у суворій послідовності, з мінімальним текстом, зазвичай в діалогічній формі, часто друкується із продовженням. Фабула графічної літератури – це чисто механічне складання подій. Мотивування поведінки персонажів досить умовне [2]. Комікси ваблять дітей своєю яскравістю, захоплюючим

сюжетом та невеликим обсягом тексту. За роки незалежності України вже сформувалися сотні фан клубів людей, що захоплюються коміксами, на екрани кінотеатрів вийшли більше 50 фільмів, які були поставлені за коміксами. Індустрія графічної літератури дуже стрімко розвивається.

Поняття фан-прози та її синергії з американською графічною літературою є відносно новим. Основою фан-прози є інтертекстуальність [3].

Для раціонального використання популярності американської графічної літератури у педагогічному та психологічному руслі необхідно запропонувати учням позакласну роботу, а саме написання творів за їх улюбленими героями коміксів; впровадити гуртки американської графічної літератури; підключити психолога або декількох психологів до роботи із дітьми, що працюють над розвитком своїх літературних здібностей; підібрати матеріал до занять із психологом, щоб якомога більше зменшити ризики неправильно підбраного матеріалу.

При проведенні позакласних занять необхідно не забувати про мотиваційний цикл. Мотиваційний цикл складається з ряду етапів: мотивація початку роботи (готовність до роботи), мотивація ходу виконання роботи (включеність, підтримка інтересу, уважність тощо), мотивація завершення.

Також гуртокові заняття можуть не дати результату, але за таких умов:

- Некомпетентність вчителя або психолога;
- Невідповідність матеріалу та аудиторії;
- Недостатня мотивація;
- Вибраний неправильний формат проведення нестандартного заняття;

Тобто до відбору персоналу для проведення подібних занять треба підходити дуже обережно.

Література

1. Сетература и фанфикшн как разновидность современной литературы [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ficbook.net/readfic/1870045/5178320>.
2. Значение понятия «комикс» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.litdic.ru/komiks/>.
3. Інтертекстуальність [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/Інтертестуальність>.

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ БАЗИ ПОНЯТТЯ «КЛІШЕ»

Ключові слова: мовне кліше, стереотип, дискурс, лінгвістичне явище

Становлення термінологічної бази поняття кліше сягає початку ХХ ст. Ш. Балі у своїх працях розглядає стереотипні мовні явища, проте не виокремлює кліше. У сучасній лінгвістиці цей феномен набув важливості й досі викликає інтерес у дослідників.

На сьогодні відсутня конкретика у визначенні одиниць клішованого типу. Їх розглядають у межах таких наук: лексикології (Т. Вебел, В. Телія, М. Кронгауз, С. Шевчук, І. Сковронська, Т. Ніколаєва, І. Сєдакова, І. Серебрянська, Ю. Прохватило), фразеології (В. Виноградов, О. Кунін, О. Райхштейн, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, В. Ужченко, В. Гвоздева, Т. Дрідзе, В. Красних, О. Кубрякова, Ю. Прохоров), стилістики (F. Baider, A. Haberer, S. Anthony, Д. Розенталь, В. Карнюшина, І. Загорулько, В. Бурунський, Н. Вишневська, Н. Шарманова, С. Лещак).

Зарубіжні і вітчизняні науковці вирізняють поняття «кліше» серед подібних лінгвістичних термінів, але досі існують дискусійні питання, які слід вирішувати. Саме це й зумовило вибір теми наукової розробки та її актуальність.

Науковці-лексикологи до головних критеріїв дослідження кліше відносять: 1) особливості виникнення і використання терміна в певних мовних ситуаціях; 2) функціонування й значення лінгвістичного кліше. За Т. Веале, перший критерій ураховує таке мовне явище, як лінгвістична мережа (Linguistic Web), яка є середовищем виникнення нових стереотипів, що закріплюються лінгвістичними кліше [9]. Ототожнення кліше та штампа тут відбувається через їхню здатність відтворюватися. Однак Ю. Прохватило стверджує, що все-таки ці поняття слід відділяти, бо кліше є активними засобами мовлення й закріплені за відповідною ситуацією, тоді як мовні штампи – це стилістично невмотивовані словесні повтори, що створюють негативний стилістико-смісловий ефект.

Другий критерій зумовив розбіжність у поглядах, оскільки за основу взяті відтінки значень і вплив на процес комунікації. Л. Завгородня трактує терміни «мовний стереотип», «кліше», «стандарт» як синоніми і вважає їх позитивними одиницями мовлення, а лексеми «шаблон», «трафарет», «штамп» з цього ж синонімічного ряду – низьким стилем спілкування [2, 2]. На відміну від неї, Т. Ніколаєва та І. Сєдакова переконані, що застосування штампів і кліше – це негативна ознака публіцистичного стилю. Зі свого боку, Г. Перм'яков прирівнює кліше до приказок і прислів'їв [4, 17].

У межах другого критерію мовознавці наголошують і на розбіжності термінів, але певною мірою виправдовують негативні властивості штампів, що залежить від мовної ситуації, і погоджуються з позитивним змістовим наповненням терміна «кліше».

Серед стилістів відбувається дискусія стосовно питання відмежування поняття «кліше» від стилістично близьких термінів за декількома критеріями: 1) стереотипність явища; 2) його приналежність до певного дискурсу; 3) номінативна здатність.

Згідно з першим критерієм, науковці стверджують, що стереотипність може бути і на рівні сприйняття певного явища, і на рівні лінгвістики. F. Baider виділяє дискурсивні кліше, а саме синтагми, вирази, що переходять від одного мовця до іншого та притаманні певному дискурсу. Вітчизняні науковці розуміють під клішованим явищем окреме лінгвістичне утворення й розглядають його з погляду міжкультурної комунікації та готових стандартизованих мовних одиниць, що сприяють економії мовленнєвих зусиль і полегшують зв'язок між мисленням та говорінням [3, 3]. Прихильниками цієї точки зору є і О. Кубрякова, яка до кліше відносить і «цитатні» матеріали, Г. Сосунова, яка також тлумачить кліше як повноцінну самостійну лінгвістичну одиницю, що характеризується відтворюваністю, що проявляється в її розпізнанні, смисловій стандартності [5, 90].

Протилежної думки дотримуються зарубіжні лінгвісти, які не виключають певну стереотипність кліше, проте роблять акцент на його сучасному функціонуванні, постійному оновленні та збагаченні клішованого ряду.

Другий критерій ґрунтується на частотності застосування кліше в певному дискурсі, на підставі якої сформульовано таку його дефініцію: це мовний стереотип, готовий зворот, яким послуговуються як легко відтворюваним у певних умовах і контекстах. Кліше утворює конструктивну одиницю, що зберігає свою семантику, а в багатьох випадках і виразність.

Цікавим для аналізу термінологічної бази є третій критерій, згідно з яким відмежують клішовані одиниці і від класичних фразеологізмів – образних аналітичних номінативних мовних знаків, і від вільних словосполучень як мовленнєвих номінативних знаків. С. Лещак виділяє кліше серед інших відтворюваних лінгвістичних одиниць насамперед за типом їхньої номінації та функції в мові й мовленні – номінативної або предикативної. До мовних кліше О. Кубрякова відносить лише відтворювані надслівні лексичні одиниці первинної чи вторинної номінації.

Дослідники фразеології відокремлюють кліше від фразеологізмів і об'єднують їх в окремий клас за критеріями, що зазначені в межах стилістики й лексикології, серед яких: 1) частотність відтворюваності в мовленні; 2) поява їх у конкретних умовах мовленнєвого акту, у стереотипних ситуаціях-контекстах, де за основу береться ситуативна знаковість і стандартизованість мовних одиниць, які є фіксованими для кожної статусної ролі та, на відміну від ідіом, позбавлені емоційного забарвлення; 3) реалізація семантики кліше виключно в реальному контексті, що залежить від вибору того чи іншого слова або виразу, що зумовлюється установкою на певний комунікативний ефект [5, 91]. За цими ж критеріями деякі дослідники під кліше розуміють фразеологічну одиницю.

Згідно з першим критерієм, фразеологія включає не лише одиниці з перо-смісленими компонентами, але й звороти і вислови з прямим значенням і які характеризуються відтворюваністю [6, 11].

Щодо другого критерію мовні кліше тлумачать як фразеологічні одиниці, різні за структурою і стильовою належністю. Вони прийняті певним мовним колективом на деякому етапі розвитку суспільства і можуть бути вираженими в різних формах (канонічній чи примітивній). Зазвичай вони є монолітними лексемами в

синтаксисі, але все ж дозволяють парадигматичні варіації в дискурсивних ситуаціях, що через надмірну частотність використання культурно-соціальним колективом можуть утратити свою початкову стилістичну оригінальність, але все ж таки несуть семантичну цінність [8, 29; 1, 34].

За третім критерієм В. Телія визначає мовні кліше як регулярно відтворювані блочні фразеологічні одиниці, що в типових мовних ситуаціях відображають стереотипи мислення комунікантів і дозволяють мовнику успішно досягати комунікативної мети [7, 71].

Таким чином, дефініція терміна «кліше» на сьогодні належить до невирішених питань і потребує подальшого дослідження та аналізу. На нашу думку, кліше – це змінне, непостійне явище в системі мови, яке вирізняється за критерієм регулярності й частотності вживання. Воно має готову мовну формулу та застосовується в певних повторюваних комунікативних актах. Пропонуємо до клішованих одиниць віднести і фразеологічні сполучення, складові частини яких виділяються більшою самостійністю, ніж зрощення і єдності, та які не мають переносного значення або втратили необхідність навіть легкого переосмислення.

Література

1. Вишневська Н. Ю. Кліше як мовна одиниця: проблеми кліше в мовознавстві // Філологічні науки. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – 2013. – Книга 3 – С. 33-36.
2. Завгородня Л.В. Мовний стереотип і словесний штамп у мові газет // Культура слова / Інститут української мови НАН України. – К., 2001. – Вип. 57-58. – С. 10-15.
3. Загорулько И.Н. Языковые клише в блогосфере интернет-дискурса: функционально-прагматический аспект: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Ижевск, 2013. 23 с.
4. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. М.: Наука, 1988.- 236с.
5. Сосунова Г.А. Функционирование и семантическая характеристика языковых клише во французском языке: (на материале таможенного дискурса) // Язык и культура. 2014. – № 2 (26). С. 89-99.
6. Стрибизhev В.В. Речевые клише в современном английском языке: метакоммуникативная функция: дис.... канд. филол. наук: 10.02.04. Тула, 2005. – 191 с.
7. Телія В. Н. Русская фразеология. Семантический аспект, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996. – 284 с.
8. Nina A. La traduction du cliché dans les textes pragmatiques: définition, repérage, equivalences. Ottawa, 1998. – 118 p.
9. Veale T. The Soul of a New Cliché: Conventions and Meta-Conventions in the Creative Linguistic Variation of Familiar Forms: // Режим доступа: <http://afflatus.ucd.ie/Papers/Veale%20Turing%20100.pdf> (Дата звертання: 21.01.2016)

ІСТОРИЧНА НОВЕЛЛА ТА ДВА ПІДХОДИ ДО ЇЇ НАПИСАННЯ

Ключові слова: новела, проза, література, символізм, експресіонізм, модернізм.

Keywords: novel, prose, literature, symbolism, expressionism, modernism.

Не дивлячись, що теорія жанру новела функціонує більш двох століть, проблематика цього жанру все ще залишається однією з важливих проблем передового літературознавства.

Новела стара як і цивілізація. Зараз в біблійних новелістичних вкрапленнях і оповіданнях Геродота можливо відшукати всі структурні показники європейської новели. Це судження про утворення жанру викликало появу у світ досліджень античної новели, майже ніколи неіснуючу самостійно, але з'являючись в лоні інших жанрів. Під новелою ми маємо на увазі особливий вид у виді розповіді, що формується і прогресує конкретно в часи Відродження. Сюжети давніх новел були запозичені із середньовічних літературних та фольклорних міських оповідальних мініатюр.

Історичне становлення жанру новели відбувалося в протистоянні двох антитез: наближення до стійкості і безупинного поширення його естетико-пізнавальних здібностей. Зародження модерністського типу новели, пов'язане з виходом у світ модернізму, характерними рисами якого стають свіжість і антитрадиціоналізм. Модернізм затвердив змістове поняття усіх компонентів форми. Зміст відповідає умовній формі. Широко використовується ефект ірреального. Його елементи проникають у повсякденне життя, але сприймаються як «найприродніша річ у світі» [1, с. 141].

Імпресіонізм і символізм визначають найбільш першими з числа багатьох напрямків модернізму. Процес ліризації прози послужив зародженню імпресіонізму яке відбувалося в умовах спільної тенденції літературного розвитку. Імпресіонізм, надійшовши у літературу з живопису, поставив у центр зображення не сам предмет, а враження від нього. Спільно з принципами імпресіоністської манери в літературу прибувають новітні жанрові найменування – «акварель», «етюд» та інші. Пошук свіжого гуманізму, гармонії життя є характеристикою жанрового змісту імпресіоністської новели. Щодо її жанрової форми, то вона спрямована на зображення миттєвого переживання в оповідному часі [2].

На відміну від імпресіонізму, символізм має в основі зображення, які перетворенні на багатозначний символ, точний образ. Тоді образ-символ розглядається як «таємниця». Світ має власний сенс, і людина до даного світу причетна. В цьому є символістський світогляд. Так, у центрі картини символістської новели присутній символ-характер (настрій, почуття), приховання якого змушує відшукувати розгадки. Встановлення взаємозв'язків між символами-образами і символами-деталлями

робить динаміку в розвитку сюжету. Результат парадоксальності досягається завдяки нестандартному (персональному) трактуванню знака. Зберігається обмежене число персонажів.

Експресіонізм, на відміну від символізму, ґрунтується на інших основах художнього відтворення. Тут у голові ставиться вираз суті реальності, в наслідок цього передбачається застосування всіх засобів підвищеної виразності. Посилена емоційність, гротеск, фантастика стають його відмінними рисами, а суб'єктивна інтерпретація світу – одним з видатних принципів. Картини реальності усвідомлено спотворюються. Думки про сучасну людину, її нещасливу, повну трагічних подій долю, біль за неї служать прототипом експресіоністських новел. Їй притаманна ілюстрація надзвичайного нещасного випадку, націлена на чуттєвий резонанс у читачів. В основі розповіді – трагізм у самовизначенні людини нашої планети у сьогоденні світі.

Появу сюрреалізму пов'язують з виходом у світ «новітнього методу чистої експресії». Враховуючи думку його основоположника А. Бретона, сюрреалізм вважається психічним автоматизмом в його чистому образі, за допомогою якого ми пропонуємо виражати – усно або письмово, або в іншій формі – справжній процес думки. Це запис думки при відсутності контролю з боку розуму і без будь-яких естетичних або моральних міркувань [3]. Чистий психічний автоматизм, голос підсвідомості стаються головним принципом сюрреалізму.

Отже, новела має довгу та цікаву історію. Вона дещо схожа на оповідання. Але якщо оповідання дає ширшу й докладнішу картину життя, наближаючись до повісті, а події розвиваються порівняно спокійно й у хронологічній послідовності, то новела – це дуже короткий твір переважно про одну якусь надзвичайну подію, що стала поворотною в долі персонажа чи кількох головних персонажів. Можна стверджувати, що новела – це універсальний жанр літератури, що концентрує в собі такий обсяг інформації, який дає багате для мислення завдяки багатству й оригінальності тексту. Вона постійно переживає певні модифікації, які додають новизни та принципової свіжості цьому епічному жанру.

Література

1. Затонский Д. Что такое модернизм / Д. Затонский // Контекст. – 1974. Литературно-теоретические исследования. – М., 1975. – С. 141.
2. Літературознавчий словник-довідник // За ред. Р. Гром'яка. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
3. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник для гуманітаріїв. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 448 с.

РОЛЬ PR В ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Ключевые слова: политическая коммуникация / political communication, избирательный маркетинг / electoral marketing, политическая реклама / political advertising, PR-информация / PR-information.

На сегодняшний день стандартная реклама в политической сфере становится все менее действенной. Поэтому актуализируются формы, не имеющие в качестве прямой задачи побуждение избирателя к голосованию, но способствующие созданию положительного отношения к политической партии. Все многообразие этих форм образует систему public relations (связи с общественностью) [1, 228].

Т. В. Анисимова, говоря о речевых особенностях public relations, замечает, что специфика подачи PR-информации заключается в подчеркнутой нейтральности, в то время как рекламная информация, нацеленная на изменение поведенческих реакций возможного потребителя, предполагает эмоциональное воздействие на слушателя [1, 230]. Ф. Буари, анализируя PR-тексты, подчеркивает: «Следует исключать из предназначенных для публикации в газетах текстах все, что может походить на попытку оказать воздействие на покупательную способность (это – в компетенции рекламы), например, повторы названия марки или товара в репортажах по вопросам промышленности или компаний в текстах, представляющих общий интерес» [2, 135]. Рекламные тексты, в отличие от PR-текстов, несут обязательную рекламную «маркировку» – информацию о том, где и как можно приобрести рекламируемый товар. Итак, PR-текст не сообщает о товарах и услугах, он содержит информацию о новостных событиях в жизни организации или фирмы. PR-текст формирует или поддерживает имидж фирмы, но в отличие от рекламного, не товара или услуги [5, 33].

Политический PR имеет чрезвычайное значение как в период проведения предвыборных кампаний, так и между выборами, как известно, до выборов не бывает много времени. Политический PR представляет “подводную часть” айсберга и значительно превосходит открытую политрекламу и по объёму работ, и по значению.

«Политический PR» определяют как сферу политической деятельности, связанную с организацией и управлением политическими кампаниями. Наиболее яркими их прототипами являются предвыборные кампании, поэтому сегодня между «политическим PR» и так называемыми избирательными технологиями обычно ставят знак равенства. В результате политический PR фактически сводится к процедурным технологиям, связанным с формированием штаба, подготовкой текстов, рекламно-агитационной продукции, организацией так называемой «полевой» работы и т. п. [4].

Мы полагаем, что успешность рекламной деятельности политической партии в очень большой степени зависит от того, какая репутация сложилась у нее на политическом рынке. Очевидно, что словам надежного и уважаемого политического объединения доверяют гораздо больше, чем словам неизвестной партии или того, кто уже был замечен в обмане. Именно поэтому формирование определенного образа партии в глазах общества – главная задача PR. «Имидж – это набор представлений, идей и впечатлений индивида о конкретном объекте» [3, 391].

Итак, сегодня в политическую практику стали активно внедряться методы политического маркетинга, радикально отличающиеся от старомодной политической пропаганды [6, 2008]. Если методы пропаганды мало отличались от концепции расширения сбыта готового продукта (партийной идеологии), то маркетинговый подход предполагает обязательное первоначальное изучение потребностей потребителей (избирателей) и лишь затем переход к производству конкурентоспособного товара (имиджа политических лидеров и, по преимуществу, деидеологизированных партий). Связи с общественностью становятся основным содержанием политической деятельности профессиональных политиков.

Литература

1. Анисимова Т.В. Речевая компетенция менеджера. – М.: Изд-во МПСИ, 2007. – 480 с.
2. Буари Ф. Паблик рилейшнз, или стратегия доверия. – М.: ИМИДЖ-Контакт, ИНФРА-М, 2001. – 178 с.
3. Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент: Экспресс-курс. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
4. Кошелюк М. Е. Природа политических кампаний: культурологический подход [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iworld.ru/attachment.php?barcode=978594723856&at=exc&n=0>.
5. Чубай С.А. Типы и средства диалогичности в современных политических PR-текстах // Вестник ВолГУ. Серия 2. Языкознание. № 4 (23), 2014. – С. 29–36
6. Чумиков А.Н. Связи с общественностью: теория и практика. – М.: Дело, 2008. – 560 с.

Денисевич Олена Вікторівна
канд. філол. наук, ст. викладач
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ЛЕКСИКА РЕКЛАМИ У ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

У статті порушено проблему відбору рекламних лексичних одиниць для проведення вільного асоціативного експерименту; описано усі етапи підготовчих експериментів з метою формування стимульного списку та особливості проведення вільного асоціативного експерименту; обґрунтовано вибір учасників експерименту. У результаті дослідження виокремлено 105 стимульних лексем.

Ключові слова: стимул, реакція, лексика реклами, вільний асоціативний експеримент.

Denysevych O. V. Vocabulary of Advertising in Psycholinguistic Research

The article raises the issue of choice of advertising lexical items for conducting free associative experiment; all preparatory steps to form the list of stimuli are described and the features of the free associative experiment are analyzed; the choice of participants in the experiment are explained. The study singles out 105 advertising lexical items for the list of stimuli.

Key words: stimulus, reaction, vocabulary of advertising, free associative experiment.

Дослідження за допомогою вільного асоціативного експерименту лексичних засобів рекламних текстів, що формують мовну картину світу українців, нові в сучасній лінгвістиці (Т. Ковалевська). Лексичні засоби в рекламному тексті виконують провідну інформаційну роль, а вільний асоціативний експеримент (далі ВАЕ) стає тим ефективним засобом, за допомогою якого можна досліджувати стан розуміння понять мовцями. Між відображенням дійсності та відображенням лексико-семантичної системи у свідомості існують певні взаємозв'язки, які можуть бути виявлені за допомогою психолінгвістичних експериментів.

Однією з найскладніших і недостатньо досліджених проблем проведення асоціативного експерименту – **формування стимульного списку**, оскільки постає питання, які саме стимули повинні до нього входити, за якими параметрами слід обирати слова за їх семантичними та граматичними ознаками, частотністю вживання тощо. Цим зумовлена **актуальність дослідження**. У нашому випадку складність у формуванні списку слів-стимулів спричинена ще й специфікою рекламної лексики, адже реклама, охоплюючи всі сфери життя, послуговується термінами різних галузей знань, що значно розширює сферу застосування рекламної лексики.

Рекламна лексика не має чіткого тематичного розподілу спеціалізованої лексики, у рекламному тексті можуть застосовуватись терміни різних галузей знань. Ще однією особливістю рекламної лексики є те, що часто в рекламному повідомленні переважна більшість термінів може бути позбавлена свого семантичного наповнення й використовується лише як стилістичний прийом.

За допомогою термінів різних галузей науки чи техніки в рекламі залучаються також стереотипи для створення яскравого образу в свідомості споживача. Зде-

більшого реципієнт рекламного повідомлення не має чіткого уявлення про значення таких термінів, однак складені стереотипи дозволяють викликати стійкі позитивні чи негативні конотації [7, 159].

Виклад основного матеріалу. Зазвичай для відбору лексичного матеріалу застосовують словники, тексти, живе мовлення носіїв тощо [8, 260]. У нашому дослідженні застосовано такі способи відбору матеріалу для стимульного списку: 1) ланцюжковий асоціативний експеримент зі словом-стимулом РЕКЛАМА; 2) метод шкалювання понять рекламної лексики; 3) аналіз глумачних та термінологічних словників з реклами.

У першому дослідженні опитуваним дали завдання написати слова, які, на їх думку, семантично пов'язані з *рекламою*. Кількість відповідей не обмежувалась. Така свобода вибору дає змогу виявити різноманітність асоціацій, які виникли в опитуваних у зв'язку з запропонованим словом [9, 210]. Такого типу експеримент провели із 153 студентами спеціальності „Реклама та PR” Київського національного університету імені Тараса Шевченка та зі студентами різних спеціальностей Житомирського державного університету імені Івана Франка. Таким чином, отримали результати із врахуванням професійної та непрофесійної точок зору. Названі 532 різні реакції сформували асоціативне поле стимулу РЕКЛАМА. Найбільш повторюваними реакціями в асоціативному полі стали: *гроші* – повторюється 25 разів, *брехня* – 16, *телевізор* – 14, *обман* – 14, *інформація* – 13, *товар* – 11, *білборд* – 11, *телебачення* – 10, *піар* – 10 та ін.

Це дослідження дає підстави виокремити коло понять, які опитувані асоціюють із рекламною лексикою, та виявити реальні семантичні зв'язки, що виникають у свідомості мовців у зв'язку із зазначеним словом. Як виявилось, слово *реклама* є знаком поняття з широким незамкненим обсягом значення, з різноманітними смислами, які проникають до асоціативного поля, тобто формують уявлення мовців.

Другим підготовчим етапом для формування стимульного списку стало шкалювання понять. Опитувані отримали завдання прошкалювати список слів професійної рекламної лексики за значущістю (з оцінками від 1 до 5, де 5 – це надзвичайно важливо, 4 – дуже важливо, 3 – важливо, 2 – не суттєво, 1 – не має значення), відповівши на питання, наскільки для них ці слова співвідносні зі сферою реклами.

Експериментальний список для такого дослідження наданий провідною українською компанією Univest PrePrest, список містив такі слова: *флеш-презентація, поліграфія, сувенірна продукція, нетривіальний дизайн, інтерфейс, наверх-пойнт презентація, Д-презентація, корпоративна культура, піар, каталог, буклет, промо-акція, неймінг, експозиція, хостинг, бізнес-візитка, дисконтна картка, пластикові цінники, супроводження сайту, безконтактні картки, флаєр, рекламний текст, наклейка, газетний моуль, плакат, формат, офсет, мат, глянець, лого, штендер, стела, лайт-бокс, пілон, неонові реклама, світловий короб, обкладинка, білборд, нарубка, брендинг, ребрендинг, рейтинг, бренд, слоган, товар, марка, кейс, електорат, принтер, лізинг, бутик, інвестиції, спонсор, юзер, маркетинг, менеджмент, бізнес, дефіцит, партнер, драйвовий, менеджерувати, ультрамодний, суперновий, аудіореклама, відеоролик, комерційна пропозиція, ріелторські послуги, ефективний, промоушн, щити, електронні табло, збут, інвойс, дизайн, промоушн, мерчандайзинг, престиж, ресурси, конкуренція, презентація, рекламна ідея, сайт, креатив, товарний знак, веб-дизайн.*

Багато дослідників зі сфери реклами виокремлюють особливі, на їхню думку, слова, які варто залучати до рекламних повідомлень. До переліку було додано ключові слова фахівця у творенні рекламних текстів А. Кромптона. Автор склав свій список слів, які вважає гарантом успіху рекламного повідомлення: *зараз, безкоштовно, представляємо, оголошуємо, таємничий, магічний, мама, унікальний, знижка, економте, вигідно, досягнення, гарантія, строк придатності, закінчується сьогодні* [5, 99]. Для виявлення вагомості цих понять для українців ми додали їх до експериментального списку.

Проблему ключових слів у рекламному тексті досліджувала Ю. Бернадська, з її списку нами залучено до експерименту такі слова: *новинка, безкоштовно, зараз, сьогодні, представляємо, пропонуємо, оголошуємо (оголошення), економія (економте)* [2, 73]. Після представлення такого списку рекламних слів із залученням списку рекламної компанії Univest PrePrest, А. Кромптона та Ю. Бернадської ми отримали список з кількістю слів 107. Кожне слово цього списку було оцінене опитуваними за 5-бальною шкалою.

Опрацювання результатів шкалювання відбувалося за принципом встановлення сумарної загальної оцінки, наприклад, поняття *піар* отримало в опитаних 129 балів (3+1+2+3+2+5+3+2+2+1 і т. д.), поділивши на кількість учасників експерименту (42), отримали оцінку поняття, яка дорівнює 3,07, а поняття *знижка* має 183 бали (2+5+2+5+5+5+3+5 і т. д.) – з оцінкою 4,4. Діапазон сумарної оцінки коливається від 1,6 (у поняття *ефективний промоушн*) до 4,4 (у поняття *знижка, економте, вигідно*).

Серед усієї суми оцінок методом шкалювання найвищі показники виявились у поняття *знижка, економте, вигідно (4,4); без ГМО (4,3); сайт (4,2); веб-дизайн, товар (4,1); гарантія, бренд, марка, суперновий, відеоролик, рекламна ідея (4)*. Середню оцінку опитувані надали словам *презентація, строк придатності, корисно, стратегія, рекламний текст, спонсор, бізнес, дизайн (3,9); особливий, каталог, рейтинг, обкладинка, білборд, престиж (3,8); конкуренція (3,7)*. Найнижчу оцінку мають поняття *інвойс (1,6); магічний (1,7); газетний модуль, таємничий (1,8); хостинг (1,9)*.

Внаслідок аналізу результатів обох підготовчих експериментів, ми зафіксували зовнішню (шкалювання понять) та внутрішню (ланцюжковий асоціативний експеримент) оцінку потенційних стимулів рекламної сфери, отримуємо об'єктивні дані для формування стимульного списку.

Різні дослідники включають різну кількість слів до стимульного списку для ВАЕ; це залежить від мети дослідження, особливості досліджуваного матеріалу та від кола інформантів. Однак такий список не повинен перевищувати 120 слів [6]. Для нашого стимульного списку було відібрано 105 лексем: *піар, продукція, інформація, знаменитість, повідомлення, телевізор, музика, популяризація, радіо, гроші, інтернет, картинка, газета, ЗМІ, прибуток, копірайтер, оголошення, маркування, вплив, колір, попит, послуга, маркетинг, кадр, зміст, актуальність, час, креатив, афіша, каталог, дегустація, упаковка, поліграфія, рекламний агент, стереотип, мотивація, слоган, економте, плакат, новинка, покупка, сучасний, знижка, вигідно, без ГМО, сайт, пропозиція, товар, бренд, марка, відеоролик, гарантія, рекламна ідея, презентація, строк придатності, корисно, стратегія, рекламний текст, спонсор, бізнес, дизайн, імідж, рейтинг, білборд, престиж, конкуренція, комунікація, логотип, менеджмент, наклейка, етикетка, вітрина, дистриб'ютор, маніпуляція, унікальний, рекламні технології,*

буклет, представляємо, таємничий, анкета, акція, наблік рілейшнз, магічний, рекламодавець, медіа, пропаганда, зараз, безкоштовно, суспільна думка, банер, топ-модель, ринок, спам, диктор, виставка, партнер, бонус, рекламувати, глобалізація, образ, рекламне агентство, споживач, прайс, досягнення, уяви.

Найчастіше для проведення ВАЕ досліджуваних обирають із студентської аудиторії. Це спричинено тим, що саме у віці 17–21 року вже завершується формування словникового запасу, мовленнєвих здібностей, ієрархічної структури цінностей, прагматичних установок [4, 192–193]. Це також дає змогу на кілька десятиліть уперед показати ядро мовної свідомості [3].

Іноді студентську аудиторію вважають космополітичною, що нібито нівелює вагомість наукових інтерпретацій, орієнтованих на виявлення національних особливостей. Як зазначає Т. Ковалевська, потрібно брати до уваги соціальну активність, мобільність, незаангажованість, свіжість сприйняття та високий рівень національної свідомості цієї вікової категорії [1, 6].

Отже, доцільність залучення студентської аудиторії для ВАЕ впливає з таких причин: 1) студенти – особи віком від 17 до 25 років з уже сформованим світоглядом, тому дані, які отримуємо під час експериментів, будуть залишатися актуальними впродовж найближчих 50 років; 2) студентська аудиторія є компактною та налаштованою для такого виду експериментів; 3) студенти – активна, свідомо мисляча група та ін. [4]. Враховуючи думку багатьох дослідників, вважаємо результати опитувань серед таких інформантів цінним матеріалом для психолінгвістичних досліджень.

Основну групу опитаних у ВАЕ склали 732 студенти з різних регіонів України та з різною фаховою орієнтованістю. Графічне співвідношення учасників основної групи представлені у діаграмі:

Другу групу опитаних становлять фахівці реклами, до якої увійшли працівники рекламних агентств та рекламних відділів м. Житомира („Рекламне джерело”, „Magic. Світ перенесених зображень”, „Интерес”, „Prestige”, „Art&Card. Рекламна майстерня”, „РА СЕНС”, КП „Реклама” і т. д.) та студенти спеціальності „Реклама та PR” Київського національного університету імені Тараса Шевченка та спеціальності „Маркетинг” Житомирського державного університету імені Івана Франка. Цю групу склали 153 особи віком від 19 до 54 років.

Графічне співвідношення учасників професійної групи з різних регіонів України представлено в діаграмі:

Учасники ВАЕ (професійна група)

Виокремлення двох груп опитаних – професійної та непрофесійної – може вказувати на відмінності, що існують у сприйманні рекламної лексики фахівцями з одного боку, та користувачами з іншого.

Перевагою ВАЕ є те, що, зазвичай, його проводять у формі групового тесту, тому можна охопити значну кількість учасників, що економить час дослідника. У нашому дослідженні експеримент проводився як у груповій формі, так і в індивідуальній.

Під час проведення ВАЕ досліджуваний повинен виконувати такі дії: 1) сконцентрувати увагу, виявити готовність до сприйняття стимулу, бо час реакції залежить від рівня установки й від рівня готовності до реагування; 2) сприймати слова-стимули, тобто впізнавати й розуміти почуті чи побачені слова; 3) письмово відповідати реакцією на стимул.

Важливо створити необхідні умови для проведення ВАЕ, оскільки механізми асоціювання є досить крихкими, тому будь-який сторонній шум може суттєво впливати на цей процес [3]. Цих недоліків уникаємо при проведенні індивідуального способу ВАЕ, однак він вимагає більше часу.

Під час проведення та аналізу даних ВАЕ виявлено такі особливості:

значна кількість стимулів не викликала в опитаних жодної реакції, тобто на місці реакції був пропуск. Це може бути пов'язане з неухважністю або втомуою опитаних, складністю самого слова-стимулу та незнанням його значення тощо. Найбільше пропусків було на такі слова-стимули: КОПРАЙТЕР, ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ, ПАБЛІК РІЛЕЙШНЗ, БАНЕР та ін. Ми помітили, що у процесі проведення ВАЕ в індивідуальній формі відповідей-пропусків виявляється значно менше.

під час реагування деякі слова-стимули викликали в інформантів посмішку (наприклад, стимул ДЕГУСТАЦІЯ), здивування, іноді сміх (стимул ПАРТНЕР, БЕЗ ГМО) або вигуки (стимул ЗНИЖКА, БОНУС);

реакції, як правило, є тією ж частиною мови, що й стимул. На слова-стимули, які є прислівниками, найчастіше отримуємо реакції, представлені прислівниками, рідше – дієсловами та іншими частинами мови. Якщо слово-стимул є прикметником – реакція найчастіше представлена прикметником, рідше – іменником тощо.

Отже, проведені підготовчі експериментальні дослідження дали змогу виокремити найбільш актуальні одиниці рекламної лексики, які лягли в основу стимульного списку. Етап формування стимульного списку є чи не найважливішим для психолінгвістичних досліджень і є основою для проведення ВАЕ.

Перспективи подальшого дослідження. Вивчення рекламного впливу на українців потребує досліджень антропоцентричного спрямування. До таких належить проблема встановлення семантичної структури, організації асоціативного поля

й асоціативного значення слів рекламної сфери використання, їхнє місце в мовній картині світу носіїв української мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асоціативний словник української рекламної лексики / [уклад. : Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, О. Г. Ставченко]. – Одеса: Астропринт, 2001. – 116 с.
2. Бернадская Ю. С. Текст в рекламе : [учебное пособие для студентов вузов] / Ю. С. Бернадская. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 288 с. – (Азбука рекламы).
3. Горошко Е. И. Языковое сознание / Елена Игоревна Горошко. – М.: Институт языкознания РАН, 2002. – 450 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности / Ю. Н. Караулов // Русский ассоциативный словарь. Прямой словарь: от стимулу к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Кн. 1 / [Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов и др.]. – М.: Помовский и партнеры, 1994. – С. 190–218.
5. Кромптон А. Мастерская рекламного текста / А. Кромптон. – Тольятти: Издательский дом „Довгань”, 1995. – 256 с.
6. Кушмар Л. В. Семантична структура слів економічної сфери використання / Л. В. Кушмар // Вісник Житомирського державного університету. – Житомир, 2008. – Вип. 42. – С. 212–215.
7. Михайлович-Гетто О. П. Конотація квазітерміна у рекламному тексті : співвідношення колективного та індивідуального / О. П. Михайлович-Гетто // Вісник СумДУ. Серія: Філологія. – 2007. – № 1 – С. 156–160.
8. Онищук Н. О. Шкалювання як початковий етап вільного асоціативного експерименту / Н. О. Онищук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2014. – Вип. 1. – С. 259–263.
9. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів: психолінгвістичний аспект: [монографія] / Діана Іванівна Терехова. – К.: КДЛУ, 2000. – 244 с.

